

66 кожний
дзвін.
На соціалістичну
перебудову
країни!

СЕРГІЙ ЖИГАЛКО
ЛИПОВИЙ ЦВІТ

ПОВІСТЬ
ПРОДОВЖЕННЯ¹

VI

Лист пішов, тільки не застав кого треба. Петра й Гриші уже не було в місті. На другий день, по від'їзді Яреми, до їхньої слюсарні під'їхав старий Гершко і, не злязачи з воза, затарабанив у вікно пужалном. Коли вибігли Петро й Гриша, він повернув коні, скрикнув, щоб вони сідали, аджеж негайно треба їхати, поки не пізно.

— Твої коні подохнуть!— сказав Гриша.

Справді, коні носили боками, уже не пирхали, а покірно повішали голови, видно, їх без жалю гнав Гершко, оця незрозуміла людина. Він сам знає, що коням приходить кінець,— та сідайте, поки не пізно! Гершко задихався, був схвильований, йому треба було випити води,— боже мій, Терешка осліплено!— вигукнув Гершко і, повалившись на воза, заплакав.

Це вже не жарти, Петро й Гриша поблідли, схопили свої мішки, замкнули слюсарню, і коні помчали.

— Поганяй! — кричав Петро, перевіряючи свій револьвер. — Кажеш, Терешкові викололи око?

Гей!— це не їзда, а щось несамовите, безглуздя, якась нісенітниця. Перевтомлені коні з останньої сили мчали,

¹ Див. Гарт №№ 4, 5, 1930 р. Далі в журналі не друкуватиметься, бо повість уже вийшла окремою книгою у в-ві „Книгоспілка“.

ніс вихор, падали, знову скидалися на ноги і знову летіли, а Гершко то опускав, то піднімав над їх мокрими спинами свій батіг.

Не зчулись, як в'їхали в село. Підбігши до Терешкової хати, коні гряднули на землю, може більше й не вставали,— Петро й Гриша цього не бачили. Вони вбігли з своїми мішками в хату і закам'яніли на порозі.

У хаті саме почало сутеніти. Біля печі сидів Терешко. Руки йому лежали на худих колінах, він почув, як рипнули двері, й спитав:

— Це ти, Йосип?— відповіді не було. Терешко тривожно заметушивсь, схопившись руками за лице, наче хотів оборонятись.

— Це ми! — тихо промовив Гриша.

— Ви?— підозріло перепитав Терешко.

На лаві у порожній пляшці сумно заголосила муха.

— Свої! Не пізнасте?— вигукнули хлопці, підійшовши до Терешка.

Він по черзі обмацував їм лиця, тис руки і знов безсило сів на лаву.— Ви вже великі, ви прийшли!— пробурмотів Терешко, оця руїна. Він наче поменшав, знітився, нахилив голову набік, наче чекаючи на удар. І раптом з Петром сталася дивна зміна:— увесь поблід, вихопив револьвер, вигукнувши:

— Я вб'ю! Жменю вб'ю!— Петро уже ступив крок до дверей, очі йому палахкотіли, страшно було на нього глянути.— О, як же я його вб'ю!

Терешко заспокоюючи провів рукою в повітрі:— Петро нехай спинить себе, може й не винен Жменя, з - під липи вискочило було душ п'ять.

— Я вб'ю усю куркульню!— з стогоном залементував Петро, подаючи Гриші сокиру. Вони за яку годину й кістки розкидають на вулицях, вони покажуть кому слід,— Гришо, іди за мною! Уже прочиняють двері, але в цю мить Терешко підскочив, схопивши їх за руки. Нехай вони заспокояться,

68 Терешко благас револьвер краще сховати на другий раз, робота буде інша — ви бачили Ярему?— все ще хвилюючись, спитав Терешко.

— Він поїхав на Донбас!— сумно сказали хлопці. Гнів їм улігся, напружені нерви ослабли, вони майже попадали на лаву і застогнали.

— Може де бачили Констанцію?— тихо промовив Терешко, накладаючи гачок на дверях.

Так бачили, нічого не говорили, Констанція поїхала з Кригом.

Терешко:

— Вона покинула свого чоловіка, нашого Ярему, і втекла. Хіба ви не знаєте?

— Он як, значить, Ярема брехав!

Терешко сидів, нахиливши голову й мовчав. Петро й Гриша довго дивились на нього, тоді посхилялись на стіл і захлипали. Вони вже ревли, як діти, захлинались сльозами, а Терешко винувато підійшов до них, гладив їм голови, тихо промовляючи:

— Які великі діти!— і перебирав їм волосся і гладив, ще більше розчулюючи хлопців.— Які ви діти!

І помилився Терешко, бо Петро й Гриша не діти, на них сміливо можна покласти надію, коли дехто хоче знати. Минула ніч — і вони знову бадьорі юнаки, слюсарі з міста, з твердими м'язами і важкими кулаками.

Уранці прийшли люди, кілька захеканих бідаків. Вони витирали полами свої спітнілі шиї,— ну його до собаки, нехай Терешко слухає, що вони скажуть:— їх не пускають сіяти жито.

— Хто?— здивувався Терешко.

Жменя з своїм гуртом і знати не хочуть про переділ землі, навіть погрожують рушницею, хочуть стріляти,— чи слухає Терешко?

Він звів голову. Землю, щоб то не було, треба засіяти до клаптя.

— Але нас виб'ють, як курей!— Ні, справа не така вже проста, люди безпорадно розводять руками, вони ладні піти світ за очі, ніж іти на вірну смерть.

— Вони мають рушницю, щоб ти знав, Терешку!

В цей момент увійшли Петро й Гриша. Рукава їм були засукані по лікоть, широкі груди розхристані, вони оце обливались крижаною водою, така розкіш,— здрастуйте, люди! Петро знадвору чув, чого вони прийшли, й призириливо кинув:

— Вас до біса, а от не вберегли людину!— показав на Терешку. Той відчув, про що йде мова, й ніяково увібрав голову в плечі.— І ви боїтесь куркулів?— вигукнув Петро. Ви не повбивали їх отам на полі, я питаю?— Він все більше розпалювався, випроставсь на весь свій зріст, узявшись в боки.— Ідіть сійте, ми туди вийдемо.

Хтось несміливо подав думку, щоб з міста викликали міліцію, на що Петро й Гриша весело зареготались. Вони собі самі суд і міліція, і от побачите, скільки можна набити куркулів,— більше того, сам Петро подушить їх голими руками. Ха - ха!— ну, та й Петро, він узяв дебеле кочержилно і, мов сірник, переломив його надвоє, а то міліція!

— Ідіть і сійте!

Люди постояли на вулиці, щось порадились, нарешті тихо пішли в поле. Там вони знов розгубились,— ні, нехай їй біс, оцій землі, краще було сидіти на своїх злиденних нивках, ніж оце стояти серед шляху і дивитися, як дехто сіє жито.

От Жменя зупинив сівалку, широко погрозивши кулаком,— гей, не підходь!

— Що хоч, те й роби!—зідхнули на шляху. Вони бачать, як з села виходять Петро й Гриша, під руки ведуть Терешку, зупиняються під липами, щось говорять. Видно, їм страшно, можливо вони вже не такі рішучі, як були дома.

Справді, немале диво побачили Петро й Гриша:— на своїх землях порається Жменя, Вернигора, Лист, Кузьма

70 з Натичок, кожний купою склав пакільні з номерами, що поставили їх землеміри, а серед цього поля верхи непорушно стоїть молодий Жменя, строго позираючи на шлях, де збилися люди. Он який тепер став Андрій. Він погрожував рушницею, нехай тільки хто спробує ступити на його землю, він поцілить просто в голову.

Помітивши Петра й Гришу — на шляху пройшло оживлення, люди вже голосно почали гукати:

— Ей, Жменя, ти щось таки думаєш?

— Куркулі, на вас, видно, й бога немає!

— Геть з нашої землі, поки не пізно! — один маленький чоловічок був зробив крок на ріллю, та Жменя помахав рукою, і чоловік боязко став на старому місці.

Раптом сталося таке: — сюди підходить Петро. На мить озирнувшись до Гриші, той хитнув головою, Петро вже не йде, а біжить. Підбігаючи до нив, він розлючено розірвав собі на грудях сорочку, як це роблять матроси перед смертельним боєм, — р-рраз, — і закричав дико й страшно:

— Бий, бий!

Люди, який мент, не знали, що й думати. Але це було усього один момент.

— Бий! — гукнули всі разом.

— Бий! — покотилося полем, закричали обидва табори.

— Бий! — якась нісенітниця, не можна було розібрати, хто саме й кого хотів бити. Петро, вихопивши револьвера, біг просто на Жменя, ладен був висадити в нього всі кулі, та перед Жменею стали Вернигора, Лист, Кузьма з Натичок, вони розмахували кілками, ні на крок не одступаючи перед Петром. Вернигора був уже поліз на Петра з важким барком, Петро завагався, озирнувшись назад, і, помітивши, що люди вже перекинули Андрія з конем і поспішали йому на поміч, — вистрілив. Далі, що творилось — сміху гідне: — Жменя з своїм гуртом побігли в степ, за ними з великими руками гналися люди, падали, реготалися, перекидали

сівалки, розривали мішки з житом, розпрягали коней і гнали їх вподовж степу.

— Я таки тебе ухлопаю!— задихавсь Петро, ув'язнувши за Жменею. Він одвик бігати по ріллі, далеко відстав від своєї жертви, стрілив ще раз у слід Жмені і вкрай стомлений зупинився.

На могилі, далеко в степу, Жменя щось порадився з своїм гуртом, вони поскидали шапки й тихо рушили назад.

— Еге, але ми вас не пізнали, Петре!— сказав Жменя.— Боже, моя сівалка!— його сівалка була покалічена, лежала догори колесами, чисте зерно висипалося в борозну, Жменя збирав його руками й хлипав.

— Я таки вас вихлопаю!— запалився Петро.— Чуєте, я вас таки вихлопаю!

Чують, о, вони чують, будь ласка, нехай Петро сховає револьвер, це зброя і смерть — нею жартувати не слід, особливо вдень, коли стільки свідків.

Он як!

— Пустить мене!— лементував увесь блідий Петро. Але його міцно держали десятки рук,— хай їм сатана, куркуль доброї кулі не вартий, Петро й так зіпсував собі кров, гарячий парубійко, може вбити людину.

— Жмене, тікай швидше, бо не вдержимо!

Петро якось зразу охляв і не пручався. Йому дали випити холодної води, до чола приклали мокру хусточку,— але ж ви дурні, я вбив би Жменю!— з досадою сказав Петро.— Я вистріляв би їх до ноги, щоб ви знали!

— Тоді сів би в тюрму,— резонно зазначив Гриша.

— Хе! За одного куркуля дадуть один місяць тюрми. Я ладен за всіх куркулів висидіти п'ять років!— Петро засміявся, йому було приємно, що всі дивилися на нього з неприхованим зачудованням і повагою. До речі, Петро знав одного робітника, він убив сто білогвардійців, і йому нічого.— Ви розумієте, цілих сто душ!

Гриша:

— Ти плутаєш, то була війна.

— А це хіба що?— здивувався Петро.— Війна, не війна, а коли гад — то вбити треба!— він позіхнув.

Люди знали, що Гриша говорить правду, але вони сказали:

— Гриша й ти, Петре, усе знаєте, багато бачили, просто диво, скільки то може знати людина. А ми в селі нічого не бачимо й не чуємо.

Тоді всі змовкли. Терешко взяв Петра й Гришу за руки, довго не підводив своєї похиленої голови, нарешті глухо вимовив:

— Я так, але вам світ малий, ви будете нещасливі.

— Ти хочеш щось сказати?— ніяково загомоніли люди. Терешко мовчав.

Хлопці одвернулись, на всякий випадок вистрілили і мовчки пішли в село. Біля кооперативу несподівано зустріли Марту.

Вона скрикнула, почервоніла,— ах, але вона саме іде додому!

— Я оце іду додому!— вдруге сказала Марта.— Здрастуйте.

Вони бачать, що вона вийшла з дому, їй нікуди поспішати, треба було щось говорити, так давно бачилися, а тільки стояли й дивилися в землю.

— А ми оце йдемо, тебе шукали, не віриш — спитай Гришу,— ніяково засміявся Петро.

Гриша хитнув головою. Знову мовчали. Тільки вже зачудовано дивилися на Марту:— вона виросла, помужнішала, їй уже 16 років, вродлива дівчина з повними, вигнутими устами, принадна й мила врода.

— Ти краща од Констанції, коли хочеш знати!— з широко відкритими очима сказав Гриша.

— Еге,— собі вставив Петро, хоч розуміли обидва, що це все не до речі, усе нікуди не годиться, біс його знає що. З Мартою вже не так треба розмовляти й поводитись, вона

була дуже вродлива. От вони йдуть, Гриша запропонував сісти під тином на колоді, ще так рано, у небі трохи зірок, на колоді можна сміливо посидіти,— ну на що це подібне?— засоромивсь Гриша. Таке говорити може тільки сільський парубійко, а не слюсарі з міста.

Вони дивляться в небо.

Марта сидить між ними, їй тісно, руки поклала собі на коліна й ледве дише. З неба упала зірка. Вона синя, або голуба, незрозумілий світ,— що на це скаже Петро й Гриша?

Павза.

— Я тільки спитала!— крізь сльози промовила Марта.

Павза.

Петро спитав нарешті, чи була Марта сьогодні в полі?

— Була.

Хлопці зовсім засумували. Вони добре знали слюсарське ремесло, Петро умів зручно володіти кулаками, Гриша мав чистий голос до співів, але тут усе їхнє уміння ні до чого, вони не вміли зав'язати веселу балачку з вродливою Мартою, це їх пригнічувало, вони таки здорово засумували. Несподівано Гриша перший натрапив на правдивий шлях, він сказав:

— Ах, тут так твердо сидіти!— і тісніше підсунувсь до Марти. Не буде ж він, зрештою, сидіти на сучках, коли є гладеньке місце,— ха - ха!

Справді, тут самі тобі сучки! — підтвердив Петро.

Марта сиділа наче в лещатах, їй тісно, хіба вони хочуть її роздушити? Вона звелась на ноги і на превелике диво сіла Гриші на колінях.

Туди до собаки, от що вона зробила, незрозуміла дівчина. Вона вже плиснула Гришу по губах, нехай він не буде дурний і не дає волю рукам,— руки Гришо!— скрикнула, коли він, недосвідчений, схотів більшого.

— Це у вас так роблять в місті?— Марта пручалася, їй було гарно, але вона не хотіла бути дурною й безсором-

ною,— од цього вона стала ще принаднішою, чортова дівчина з вигнутими устами.

Петро в цю мить заворушивсь, схопив Марту в руки і посадовив її собі на коліна.

— Як тобі не соромно, що ти робиш, Петре?— вигукнула Марта.— Надворі видно, і побачать люди!

О, Петрові зовсім не соромно, зараз ніч, Петро здоровий, гарячий парубійко,— ну та й Петро, він нахилився, і його уста цілком випадково зустрілись з вигнутими устами,— боже, де твої губи, Петре?

— Хтось іде,— схвильовано прошепотів Гриша.

Темна постать запалила цигарку, пахучий дим повис в повітрі й розтанув. Еге ж, тютюн пахучий, Андрій палить дорогі цигарки, він не такий уже вбогий, щоб курити махорку, прошу. Він зупинивсь проти Петра, виплюнув цигарку й узявся в боки. Тоді підійшов до Марти.

Це був яскравий жест, од чого Петрові кров кинулась в лице, він випроставсь на рівні ноги, пройшов під самим носом Андрія, махнув рукою, й Андрій, як сніп, повалився на землю.

Те, що було далі, пройшло, як сон:— Андрій звівся, вихопив щось з - за пазухи і, вистріливши Петрові просто в голову,— сховався у темряві.

Хвилину стояла дзвінка тиша. У повітрі поволі танув дим.

— От воно що!— згодом промовив спантеличений Петро. Але його навіть не поранено, куля просвистіла під самим вухом, він чув її гарячий літ, і тепер може сміятись скільки завгодно. Ха - ха, так стріляти може хіба дитина або Андрій. Йому не стріляти, а стригти зв'язаних овець! Петро вилаявся і взяв Марту під руку. На колоді більше незручно сидіти, вони тихо йдуть вулицею. Порівнявшись з Терешковою хатою, Гриша одвів Петра вбік, щось шепнув. Той хитнув головою. Тільки швидше винось,— сказав він.

І Гриша виніс. Це був повний мішок до зав'язки, Марті

нема чого скрикувати, зараз ніч, село спить, будити його не треба. Еге ж, дещо з міста. Дурниця, правда, але все таки подарунок. Оцей пакуночок, будь ласка, бери, Марто і будь розумна.

— Це тобі за ту копійку, ха - ха!

— Копійку?— здивувалась Марта.— Я нічого не розумію.

— Хіба забула?— перебив Петро.— Ти передала нам по копійці, передала Яремою.

Марта подумала. Їй стало ніяково, але вона сказала:

— Так, я передала вам по гривенику.

Гриша:

— Не по гривенику, а по копійці, хе.

— Боже, я передала по копійці? Але це матерія, який ти добрий, Гришо, стільки матерії!

— Пусте, тут вийде кохточка, а це хустка. Мені аж соромно, така це дурниця! Може допомогти, Петре?

Ні, Петро сам. Правда, самому важко витягти з мішка таку велику річ, і не можна сказати, щоб і не дрібниця також.

— Бери його собі, Марто!— Петро скоса подивися, яке на неї справило вражіння це диво, принаймні в селі ніхто цього не бачив.

— Що ж це таке? Я не знаю!

Петро удав, ніби позіхає з нудьги, й сказав:

— Це грамофон, будеш грати.

Марта зовсім нічого не розуміє.

— Воно грає?

Ну, ясно!— світить місяць, досить добре видно, Петро налагодив платівку, завів пружину — і полились дивні згуки, вальс. Марта не сміла поворухнутись. Далі пішли марші, різні танки й пісні, сила мотивів і назвисьок,— от що воно грамофон. Це тобі подарунок, Марто!— промовив Петро. Уже хотів скинути трубу, як сюди почали сходитись люди.

Музика? Звідки взялась така музика?

— Грамофон!— сказав Петро, накладаючи нову платівку.

Гурт людей більшав, вони знизують плечима й презираються.

— Ну та й Петро, тямущий парубійко, привіз таку машину, що грає.

Він заграв ще один марш і почав озиратись. Так, він шукає Марту, це її грамофон, щоб ви знали,— але де могла подітись Марта? Не було й Гриші. Вони скористались замішанням, одійшли од гурту й десь сховались, власне, їх вже немає тут близько.

— Нехай собі, а ви заграйте веселенької!— сказали люди.

Петро не відповідав. Він узяв грамофон і пішов до хати. Був смутний і розчулений, а на вулиці ще довго стояли люди, розмовляючи про дивну музику...

На другий день все село знало, що хлопці привезли кумедну машину, що сама грає. І не тільки це, Петро й Гриша мають ще грошенята, чимало новеньких карбованців, коли не вірите. У Петра тугенький гаманець, а Гриша при людях купив фунт медяників, тут же розмінявши на це діло аж три карбованці. Що?— Еге, аж три карбованці розміняв на медяники...

— Кажуть, ти купив медяників!— спитав Петро, пораючись біля грамофона.

Гриша:

— Купив. Треба було розміняти гроші.

— Тоді будемо їсти,— Петро уже витер об штани руки.

Гриша примушено зареготався. Медяників уже немає, він віддав їх Марті. Хіба Петро дитина, щоб їсти таку дурницю?

— Я так і знав!— Лице Петрові посіріло, він ступив крок до Гриші, сухо спитавши:— хотів би я знати, де ти був з нею вночі?

А, з Мартою? Пусте, Гриша усього був пішов з нею під хату, там посиділи, Петро все грав і грав, Марта думала, що цьому кінця й краю не буде, і пішла додому. Гриша її провів. Що ж тут такого? Петро те саме міг зробити, хіба неправда?

— І ти не брешеш?— підозріло спитав Петро.

— О, що ти? Пригадуєш, Марта сиділа у мене на колінях, а ти одняв її собі? І я нічого.

— Ха - ха!— весело засміявся Петро.— Ти справді таки не вмієш з дівчатами. З ними менше панькайся, а давай рукам волю, ха - ха!— згодом він сказав, що треба однести Марті грамофон, часом не піде й Гриша?

З охотою. І вони йдуть до Марти.

— Тільки дивись, не підклади мені свиню!

Гриша:

— О, що ти, я буду мовчати. А вона дуже вродлива, щоб ти знав!

Петро:

— Вона далеко вродливіша, ніж наша Констанція. Гришо, глянь мені в очі!

Той дивиться.

Петро:

— Свиню не підклади!

— О, що ти, Петре!

Марта була сама в хаті, на столі перед нею лежала Гришина матерія, покраяна ножицями на клапті,— питає, чи вийде кохточка? Навпаки, дві, і така дорога матерія, як я роздивилась!

— А це грамофон?

Еге, грамофон Мартин, нехай стоїть на столі.

— Що ж я з ним буду робити, він мені ні до чого!— Марта до ушей почервоніла, зрозумівши, що сказала дурницю, коли не образу.— Ах, який Петро добрий!— те й се — і біс його знає й що говорить Марта. Зрештою вона буде грати,— який добрий Петро!— Марта навіть підійшла

78 до нього з простягнутими руками. Петро хитнув Гриші головою, але той уперто не виходив з хати, удаючи, ніби нічого не розуміє. Петро порадив йому піти по цигарки, аджеж курити треба, чи як він думає?

— Цигарки є, пали!— Гриша навіть подав Петрові повний портсигар,— будь ласка.

Отож грамофон:— Марта, видно, ним зовсім не цікавилася, правда, посунула його трохи на край столу і спитала, краячи матерію,— чи він новий, оцей грамофон?

О, звичайно! Трохи облупилась фарба, а сам він новісінький. Гришо дай цигарку!— спітнівши вигукнув Петро, та було вже пізно, Гриша встиг уже сказати:

— Грамофон же старий, Петре! Ти купив його поламаного й полагодив. Невже забув?— Гриша навіть докірливо глянув на Петра,— невже той забув, що грамофон старий, як світ?

— Стара була пружина, а весь новий!— Петро почав довго витирати спітніле лице рукавом, така у хаті спека. Еге, стара була тільки пружина.

Марта зареготалась. Гляньте, які смішні візерунки на матерії, ха-ха-ха!— і знову вона мовчки ріже матерію на клапті. Петро виплюнув цигарку, витяг свій гаманець, почав лічити гроші. Правда, міг би це й дома зробити, та саме оце зараз пригадав, що треба дещо купити. Ну, гільз і нові черевики. Дивно, як він раніше не помітив, цілком випадково глянув собі на ноги— і черевики непутящі.

Марта сказала:

— Аби в мене були такі непутящі!

Петро:

— В кооперативі є жовті черевики? Добре.— Він розіклав гроші собі на колінах, новенькі карбованці й срібні полтинники, не будемо вже згадувати про дрібні, нехай вони лежать у гаманці. Марта аж сплеснула долонями, така сила грошей. Аби Петро справді був добрий— він би їй дав який злот.

— Що ти робиш? То я так!— Але Петро втиснув їй в руку цілий полтинник, наче збожеволів, такий щедрий і не скривився.

— Дурниця, кілька копійок! У тебе, Гришо, ще залишилось трохи грошей?

Гриша зовсім не розгубився, хоч і зрозумів, куди гне Петро. Спокійно обмацав свої кишені, сказав, що гроші залишив дома, він не з тих, що вивертають свої гаманці перед людьми, він не дитина і знає собі ціну.

Марта од сміху просто впала на лаву, ха - ха, які смішні візерунки на матерії!

Петро довгим поглядом подивився їй в лице, тоді—глибоко насунувши картуз на очі — вийшов з хати. Гриша хотів було узяти Марту за руку, але вона злякано заметушилась, вигнуті уста її засмикалися, вона майже застогнала:

— Іди й ти, Гришо! О, що я наробила? Іди, кажу, з хати—зачинивши двері, вона підійшла до столу, охопила руками грамофон і заплакала.

Такий час, нерозумна молодість...

Власне, й Петро й Гриша не такі вже й розумні, як добре розібрати, а може знов таки — гарячий час, нерозважна молодість.

Черевики:— навпаки, Петрові черевики ще досить добрі, хіба що треба прибити нові підметки. То ж бо то воно й є, про свято мусять бути черевики нові, і блискучі, найкращі, які тільки є, а Гриші конче потрібно десяток хусточок до носа.

— О, це все є, прошу!— сказав Гершко, тоді сумно повідомив, що коні подохли. Узяли й подохли пара коней.

— Як, вони пропали?— дивується Петро.— Значить, ви їх перегнали?

Гершко каже, що коней перегнав. Довго говорять про коней, пригадують, як мчали вони з міста, нічого дивного, що скотина могла пропасти. Люди слухають, собі встряють у балачку, дивляться на Петра й Гришу, наче на дивних

80 героїв,— ну, ясно, аби не вони — куркулі могли б узяти гору, як уже собі хочете, і разом з тим, коли б не ці хлопці — не пропала б пара коней, хто його знає, ціла плутанина й морока.

Петро примірює черевики, вони найдорожчі й тісні, більших немає. І тут сталось таке:— Петро платить гроші, шукає когось з гурту і раптом, усім на диво, черевики віддає Мартиному батькові.

— Беріть, вони мені тісні!— люди просто ахнули. Голownie, Петро навіть не зідхнув, більше того, він дав Гриші карбованець — Гриша теж зробив комусь подарунок, такий звичай у місті водиться.

Гриша бере найбільшого розміру картуз, повертається до людей, і картуз опиняється на чубатій Жмениній голові.

От так історія, диво з див! Гриша до краю спантеличений, становище прикре, до цього ще Петро боляче йому наступив на ноги. Та Гриша одразу опанував себе і, засміявшись, сказав Жмені.

— Це за те, що ви вчора були розумні!

На вулиці він почув себе винуватим, просто таки злочинцем, він не впізнав Жменю, думав, що то Мартин батько, якось воно так вийшло. І де він узявся, цей Жменя, на тому ж місці стояв Мартин батько,— правда, Петре?— Гриша засумував, похитавши головою.

Петро:

— Це значить, щоб ти більше не хвастав, от що це значить! Я питаю, нащо ти підвіз мені свиню в Марти?— Лице Петрові позеленіло, він більше не може собою володіти. Які тут, в біса, жарти, коли він мусів утікати од дівчини,— га, питається?

Гриша був притиснутий до стінки.

— Забудьмо про це, може й справді я що не так!— Він узяв Петра за руку. Так вони часто мирилися, Петро розм'як, навіть спитав, чи Марта нічого не казала. А втім, це мало його тепер обходить.

Гриша:

— Вона питала, чи ти маєш у місті знайомих дівчат.

— Справді?— Петро на мить зупинивсь і почервонів.—
Так і спитала?

— Еге.

— Що ж ти їй, невже сказав правду?

Гриша подумав. Він не любив і просто таки й не вмів
брехати, він пересилив себе й сказав:

— Я вже й не знаю, що ти сказав би їй на моєму місці.

— Що маю не одну знайому дівчину.

— Я так і сказав, повір мені, а Марта дурна дівчина,
не дуже то й вродлива, ні се, ні те.

Петро весело засміявся.

Вони були молоді й недосвідчені, дуже легко могли забути прикру хвилину, а люди, ціле село їх, забути цього дня не можуть, хоч би й хотіли. Кілька днів підряд точились балачки про Петрові черевики й Гришин картуз. Ну та й хлопці, таке зробити може тільки кум королеві, як уже собі хоче, і не інакше. Більше того, хтось пустив чутку, ніби Петро має намір свою порожню батьківську хату подарувати вбогій людині або на паливо сільській раді. От який він багатий! Живе у місті, там ціла майстерня, у селі жити більше не буде, хата йому непотрібна, і які там гроші за якусь пустку? Хату має намір подарувати.

Він про це порадився з Терешком. Той здивувався:—
Хіба Петрові не треба грошей? Міг би дещо взяти, хата з доброго дерева, не така вже й стара, а втім, Петро як хоче, йому видніше. Терешко говорить не на вітер, досвідчена лихом людина, він теж був молодий, траплялись дурниці, тому говорить так, щоб вірили. Головне, його непокоїть Петрове й Гришине життя в селі. Нехай вони приїхали в гості, але ж гроші можна десь подіти на краще щось, це в тому разі, коли тугі гамани і рвуть кишені.— Яку копійку вкласти в кооператив,— та мало хіба дірок в селі? Комнезам бідний на гроші, а там сироти й удови, кинути

82 туди який карбованець — немале діло, з копійок росте карбованець, а з крапель ціле море. Знов же, неприпустиме глупство давати Марті полтинник, розкидатись новими черевиками й картузами, сміху гідне, з цього можуть сміятись кури. Терешко хоч і сліпий, а все бачить і знає. Потім Петро й Гриша щодня їдять м'ясо, ковбаси з кооперативу, медяники, — чому це не можна робити через день, або два? Адже ж у селі зараз стільки всякої городини, м'ясо — зайва витрата грошей, не менше.

Раз Терешко зовсім одмовився їсти з ними разом — м'ясо йому вадить, коли вони хочуть знати.

— Але це печінка, вона дешева! Нам теж вадить, м'яса більше не буде!

— Печінка?— просвітлів Терешко.— Тоді я візьму шматочок. Он як, уже пішла печінка!

Досить крутий зворот справи, може й на краще, власне, інакше й бути не могло. М'ясо більше не з'являлось на столі. Петро й Гриша додержали ще й друге слово, це трапилось за день по цьому:— Петро перелічив свої гроші, зідхнув і подивився на Гришу.

— Скільки у тебе там?— спитав згодом.

Гриша пошукав у гаманці, видобувши всього один карбованець дрібними.

Вони обидва поблідли. Разом усіх грошей було дуже мало, треба було щось думати, не одволікаючи справи на довший час.

— Маємо сім карбованців,— прошепотів Петро.

От воно як вийшло! Грошам прийшов край, проїли їх, розтринькали без пуття, жили на широку ногу, принаймні, кожен у селі бачив, що вони були багаті й щедрі, як боги.

— Треба брати ноги на плечі!— порадив Гриша, боязко глянувши на Петра.

— Я вже про це й без тебе думав!— Петро ще раз перелічив гроші, хоч од цього їх не побільшало, навпаки виникла нагальна потреба купити спідню сорочку. Значить —

геть два карбованці, залишається мізерних п'ять. Це не багатство, копійки, з цим далеко не зайдеш, становище скрутне, коли не безпорадне. І раптом Грища засміявся.

— Ти дурний, Петре, хочу сказати, а гроші є! Я кажу, що хату подаруєш колись, ти чуєш?

Петро враз повеселішав. Він спитав Терешка, скільки дадуть за хату, не торгувавшись, перший-ліпший покупець.

Терешко щось прикинув розумом. Дадуть з півсотні, не менше.

Хлопці презирнулись. Виходить, їм нема чого брати ноги на плечі. Сміливо можуть пожити в селі ще який тиждень - два, треба тільки знайти покупця. Але тут сталося таке: у хату входить Григорій, що на гумовій нозі. Вітається за руку, все як слід, сідає й стогне. Ще зовсім не одужав, таке злиденне життя може загнати в труну, вічно бідуєш, наче проклятий.

Хіба Петро знав, замість того, щоб геть вийти з хати він сказав, так собі, між іншим:

— Хіба вам погано живеться?

Ні, Григорій не тільки про себе каже, а про всю голоту сільську. І він ще дужче застогнав і скривився на лиці. Він справді таки виглядав погано, спав з лица, ледве волочив свою гумову ногу,— хай йому біс, у бідноти валяться хати, скоро житимуть під чистим небом, а йде зима,— взагалі могила, а не життя.

— Вам би давно треба жити колективом, або комуною!— перебив Петро. Принаймні, він чув, що по інших селах живуть колективами і живуть весело.

Григорій безпорадно махнув рукою. Він от не має хати.

— Та що тут довго говорити, вам добре, бо ви городяни. На вас одежа — саме сукно, а я от у чому,— і він показав на латані коліна.

— Я вам віддам свою хату!— не подумавши сказав Петро. Беріть її з городом!— і зараз же спохватився, та було запізно. Він не поліз назад, почав навіть реготатись,

84 він неодмінно гляне, як Григорій буде переходити в хату,—
це буде завтра, він думає?

Ні, Григорій перейде на тому тижні.

— Тоді не побачу, ми завтра їдемо.

Терешко:

— Казали, побудете ще з тиждень.

Петро й Гриша мовчали.

Значить треба утікати, поки не розвіялися останні копійки,— якась нісенітниця в голові, Петро ніяк не міг з'ясувати, як це трапилося, що подарував хату.

— Нащо ти випустив з рук гроші?— на вулиці спитав Гриша.— Я ніколи б цього не зробив!

Петро:

— Цікаво, хто подарував Жмені картуз? Забудьмо про це, Гришо, я щось хотів сказати...

Гриша:

— Ти хочеш сказати, що нам треба йти до Йосипа.

Петро хитнув головою. Він таки здорово засумував, не міг навіть говорити з старим Йосипом, усе робив Гриша, Петро тільки зідхав і знизував плечима.

Так, так, старий Йосип повезе їх до міста завтра вранці й візьме за двох небагато. Сказав ціну, вона була надто мала, просто смішна, Гриша здивовано перепитав:

— Усього два злоти? Ми дамо полтинник.

Петро схилився на тин і застогнав.

— Ми дамо полтинник!— сказав Гриша.

З підводою покінчено, вони завтра вранці поїдуть, а зараз ще рано, і хоч кооператив зачинений — сорочку Петро купить у місті. Він докірливо подивився на Гришу,— нащо було давати зайвих два гривеники, наче хто просив його?

— Тебе ніхто не просив дарувати хату!— огризнувся Гриша, ще більше засмутивши приятеля.— Я знаю, що ми маємо ще трохи грошей. Більше я нічого не знаю!

— Я не те хотів сказати!— Петро повеселішав. Він тепер

нікому нічого не подарує. Це все ні до чого і до добра не доводить, зрештою можна опинитися не тільки без сорочки, а просто голим, ха - ха - ха!— Не піти, часом, десь погуляти?

— Підемо до Марти,— запропонував Гриша.

Петро удав, ніби йому така нудьга, і він позіхнув. Йому байдуже, куди йти, коли хоче Гриша — можна піти й до Марти. Петро навіть не те ще намислив, він зробить Гриші величезну послугу:— трохи постоїть і піде, залишивши Марту з Гришою. Взагалі, він зараз добрий, більше того, коли б тут умирав Жменя — він перший кине́ться його рятувати.

— Мовчи, ти таке мелеш!— тихо прошепотів Гриша, схопивши Петра за руку. Їм добре було видно Марту й Андрія. Вони стояли у темряві, під ворітьми, Андрій держав Марту за руку, щось нашіптуючи їй на вухо.

І раптом Петро оскаженів. Він уже не чулий юнак, справжній лютий звір, що не чує під собою землі, а просто йде на видиму смерть,— хай йому біс, Андрій не зчувсь, як уже опинився під Петром, але він не хотів скоритись, він зручно згріб свого супротивника під себе,— страшна й кумедна боротьба. Вони вже викотились на дорогу, по черзі бували один на одному, стогнали й качались незрозумілим клубком.

Гриша спершу сміявся, охопивши рукою перелякану Марту, коли ж Петро довго не з'являвся з - під Андрія,— він напружив усю свою силу, схопив Андрія за попере́к, високо підняв собі над головою, перекинувши його через тин.

Петро звівсь на ноги, зніяковілий, стомлений, головне, Андрій ударив його чимось залізним під груди, а так Петро міг би йому показати,— це щось воно та значить!— показав певну жменю вирваного волосся з Андрієвої голови.

Марта тихо скрикнула, пригорнувшись до Гриші.

— Я хочу, щоб ти з Андрієм більше не гуляла, і Гриша так хоче. Правда?— сказав Петро.

Марта:

— І зовсім не хотіла. Я йшла додому, а він не пускав.

— Але ти його слухала, а він шепотів тобі на вухо!— вигукнув Петро. О, Петра не обдуриш, він усе бачить і знає. Цікаво, чи Андрій подарував їй щонебудь хоч за копійку,— гей?

— Ми могли б сісти на колоді!— заспокоюючи промовив Гриша.

— Але там сучки, хе - хе!— Марта уміє сміятись своїми вигнутими устами, коли захоче. Сучки, правда, але вона перша сідає на колоді, струшує пісок з Петрового рукава, Марта дуже увічлива, перелякалась трохи, та це нічого. Вона ніколи не сподівалася, що Гриша такий дужий.

— Петро дужчий од мене!— скромно відповів Гриша.— Він може мене й Андрія разом перекинути через ворота, аби тільки захотів. Ах, як же давлять сучки!— хотів пожартувати й пригорнутись до Марти, але стикнувшись з важким Петровим поглядом — змовк. Згодом пригадав, що треба йти складати речі. Це він сам зробить, аджеж доведеться рано вставати, тоді не до речей.

— Хіба ви завтра їдете?— спитала Марта.

— Еге, прощай, Марто!— голос Гриші зірвався, він майже застогнав і, похиливши голову, пішов додому. Здалеку чув, як тихо скрикнула Марта і сміявся Петро.

Тільки перед світом прийшов Петро. Він почав шарпати Гришу, скоро зійде сонце, уже червоніє небо,— чуєш, Гришо?— будив того наче на пожар, нарешті вигукнув, що сходить сонце.

— Йосип підожде!— перевертаючись на другий бік, промовив Гриша.

Петро заламав руки. Тут не до Йосипа, треба йти пішки, а не їхати, поки не пізно.

— Грошей немає, чуєш Гришо?— прошепотів Петро.— Ні копійки в кишені, уставай!

Гришу наче хто льодом обсипав, він зрозумів усе.

— Гроші віддав Марті, Петре?

— Еге. Вона просила, і я віддав.

Ось як, вони були старці, за підводу не було чим заплатити, треба зараз же утікати, поки сплять люди.

Вони вийшли з хати, а в воротах наткнулись на Йосипа. Той на воза намовив багато сіна, коневі заплів гриву й підрізав хвоста,— будь ласка, чемодани сам Йосип винесе з хати.

— Які чемодани?— незрозуміло скрикнули Петро й Гриша.— А, чемодани!— на Петра найшло якесь надхнення, він спокійно сказав, що чемодани в хаті, але їхати сьогодні не будуть, нехай завтра у такий час.— Ще от що, ми просимо, вас, діду, щоб ви часто приходили до Терешка, він же сліпий. За це матимете який червінець.

Добре, Йосип давно вже умовився з Терешком перейти до нього зовсім, житимуть разом, волоктимуть свої втрачені дні. Йосип тільки хоче, щоб вони йому дали зараз копійок з двадцять, у місті розрахаються до копійки.

Виявляється, ні в Гриші, ні в Петра не було дрібних, усе червінцями,— таке лихо. Трохи пізніше вони розміняють. І Йосип поїхав.

— Тікаймо!— сказав Петро. Городами вибились за село і тільки в степу, за могилою, коли не стало видно села,— поскидали черевики й зідхнули на вільні груди. Гриша навіть спитав, як саме Марта просила грошей.

— А не до Марти зараз! Ти краще скажи, що подумас Йосип!

— Нас же тоді не буде. Тільки не біжи, Петре, у мене короткі ноги!

Згодом вони поскидали сорочки й картузи, і, хоч надворі було холодно, а їхні тіла вкривались потом. Вони широко марширували до міста...

Не навідуючись до своєї майстерні, вони просто з дороги пішли в лікарню, де лежав їхній хазяїн. Виявилося — він помер.

— Еге, він умер, це було тиждень тому!— сказали їм у лікарні. Дуже хотів їх бачити перед смертю, знав свій кінець, умер у страшних муках, відомо ж, що пістряк не абияка хвороба, покищо ніхто його не виліковував.— Видно, хазяїн вас дуже любив, він залишив вам лист.

Це був маленький клаптик паперу, хворий умирає спокійно, знає, що Петро й Гриша будуть роботящими майстрами, і коли їм передає у власність свою поганеньку слюсарню — робить це свідомо, прощайте і будьте сумлінними майстрами.

Петро й Гриша розчулено похилили голови. Отак усе змінється. Вони тільки що були старці, тепер мають хоч і невеличку, але власну майстерню, зароблені гроші цілком попадатимуть їм до кишені. Згодом передадуть майстерню інвалідам, а самі подадуться на великий завод.

— Але нам зараз до зарізу треба грошей!— нагадав Петро.

Ідучи до майстерні, вони порадилися цілу ніч працювати, щоб виконати давнє замовлення, завтра знов будуть гроші, це вже ясно, дай тільки прийти до майстерні.

Там був їм лист.

Вони ніколи ще не одержували листів, це була несподіванка, вони занепокоєно презирнулися.

— Од Яреми!— скрикнув Гриша, прочитавши підпис.

Ярема пише, і вірте, усе правда: — Його пограбовано у вагоні, злочинці забрали корзиночку з харчами, там був і квиток. Ярема отож опинився на вокзалі без нічого. Зараз оце пише в комуні, усе тут дивне, нова земля й люди, але це ще не значить, що Ярема тут свій і буде жити вічно. Він просить, йому сумно, але він просить, щоб йому негайно прислали грошей на поїзд до Донбасу, і тільки негайно, поки не пізно. Вдячний за все — Ярема.

— Він просить грошей!— промовив Гриша.— Але це давній лист, може Яреми уже нема на світі.

Петро обвів поглядом майстерню, схопив самовар, трохи почистив його і поніс на вулицю. Тоді приніс цілу жменю

срібла, самовар продав, нехай Гриша підрахує, скільки там тих грошей.

— Самовар же чужий!— неймовірно скрикнув Гриша.
Петро:

— Ми купимо новий. Скільки там грошей?

Грошей вистачить тільки доїхати до Яреми, не більше. Але, що намислив Петро, Гриша не знає. Аджеж Ярема просить грошей доїхати на Донбас, видно, треба багато,— часом не продати тиски?— запропонував Гриша.

— Тиски? Ти може хотів би продати увесь струмент?— Петро сам поїде до Яреми, нема чого тому їхати на Донбас, нехай вертається в село або живе в комуні, коли там добрі люди. Петро поволі став гніватись,— о, нехай тільки спробує Ярема впиратись, нехай тільки спробує!

З таким наміром Петро сів у вагон,— о, нехай тільки спробує той Ярема!

— Ти недовго там будеш?— спитав Гриша. А втім з роботою він сам впорається.— Тільки не бий його!

— Кого?— здивувався Петро.

— Ярему.

— О, нехай тільки спробує!

І Петро поїхав. Він довго махав з вікна хусточкою, Гриша відповідав картузом,— гей, вони мусять побачитись цими днями!

Вони й не знали, що зустрінуться нескоро...

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

„СКАТЕРТЬЮ ДОРОЖКА“

(ЛІТРЕПОРТАЖ)

Агітпроп зінов'ївського окрпаркому тепло, по-товариському розповів нам про райони цієї округи, порадивши їхати до Компаніївки.

— Це, так би мовити, середній район. Знаючи його, можна буде судити про стан усієї округи.

Про всю округу ні мені, ні моєму товаришеві судити не треба було, та погодилися ми проте їхати до Компаніївки. За хвилину агітпроп почав бігати від телефону до телефону, нервово крутити корби кожного з них, немов соромлячись складної зінов'ївської машинерії. Машинерія — справді складна: щось із півгодини дзвонив агітпроп, так таки й не взнавши, чи є підвода.

За годину стара махновська тачанка, гойдаючись з боку на бік по залізних грудках мерзлого чорнозему, везла нас до Компаніївки. Важку дорогу звеселяло майже весняне сонце, що таки добре почало присмалювати. Воно пекло і нагадувало про ранню весну.

— Скоро сіятимемо... рання цього року весна... повторював візник, цвяхкаючи на зледачілих від весни й сонця коней.

За пагорбком, після двадцятиверстової дороги, з'явилося село. Коні, помітивши його, побігли веселіше, слотикаючись на грудках замерзлого чорнозему, що вже виблискував відталими верхами.

Чути було бадьору, непереможну ходу весни, що вже жевріла над обрієм холодним вогнем рожевих плям. Ті плями росли й червоніли, поволі полонячи подушки хмар і стіни біленьких хаток, розмежованих великим озером на два невеликих села.

— По той бік — Комишувата, а оце сама Компаніївка... через греблю перейти тільки або через лід навпростець. Так ближче... старанно пояснював візник.

Ми вже минули церкву, що притулилася, шукаючи порятунку, під пологою горою за вигоном. Видно було, як над озером, біля будинка, що його нам візник назвав школою, метушилися люди, щоразу пролітаючи верхи через міст.

Міст гупотів під швидкими переборами кінських копит, і в тому гулові мостовому чути було якусь приховану тривогу.

Вершники пригиналися у виямках сідел, наздоганяючи простір, а він зупинявся біля школи, що по той бік мосту горіла рожевою іржею вечора.

* * *

Ми сиділи в кабінеті агітпропа компанії вського райпаркому. Присадкуватий агітпроп у високих жовтих чоботях старанно розповідав про Компаніївку:

— Добре, що саме тепер ви наскочили. Завтра якраз ми куркульню висилаємо...

— Багато куркульні?... питаємо.

— Та до чорта. Чоловіка чотириста буде, якщо з сім'ями. Вісімдесят родин!

Агітпроп помітив по наших обличчях, що чотириста душ здивували нас, і він запобігливо пояснив:

— Це не лише з нашого районного центру. У нас тут, так би мовити, куш: з кількох найближчих районів збираються куркулі, а звідси вже на станцію Шарівку — 50 верстов кіньми.

Агітпроп увесь час поправляв окуляри, розглядаючи нас. Мій товариш — старший за мене значно. Він щохвилини пропонував нові запитання і, покійрно вичікуючи на відповідь, дивився агітпропові в очі; від цього агітпроп щохвилини відвертався й поправляв окуляри на власному носі.

До кімнати, що звалася „кабінетом агітпропа“, увіходили озброєні селяни і уривчасто повідомляли про щось.

— Це бригади, пояснив нам і це агітпроп. — Куркулів стережуть.

Селяни не увіходили, а вбігали. Кожен з них хоч на мить зупиняв погляд на нас, незвичайно одягнених людей для села, і прожогом вискакував із кімнати.

Надворі вже було зовсім темно. Чути було, як за вікном, зриваючись галопом з місця, гупали вулицею коні.

— А колективізація як у вас, запитував знову мій неспокійний товариш. СОЗ'ів чимало у вашому селі?

Агітпроп, не відповідаючи, почав щось шукати у шухляді свого столу і, витягнувши з неї цілу купу відомостей, надрукованих на цигарковому папері, почав водити по них олівцем.

— Зараз цифри, так би мовити, не точні нащот колективізації. Сьогодні, приміром, стільки то, а, гляди, завтра удвоє збільшилося. Тяга до колективу велика. Щодня цифри ці ростуть. Та приблизно сказати можна. У нашому районі дві комуни старі, вже по кілька років, крім цього дванадцять артілей та п'ятдесят СОЗ'ів. Народу в них багато.

Агітпроп ще хвилину шукав відомість і потім, знайшовши продовжував:

— Усіх господарств у нашому районі 8463, з них 6487 у колгоспах, з них бідняків...

Він не докінчив. Зігнувшись у низеньких дверях, до кімнати увійшло двоє людей. Один з них у чорненькому овечому козушкові з мавзером збоку, а другий просто так — у чорному пальті.

Той, що з мавзером, просто звернувся до мене:

— Тут вас знайомий один шукав. Я кажу йому, що ви приїхали, а він, виходить, давно вас знає.

Я здивовано поглянув на нього: як і де саме встиг він дізнатися про наші прізвища, коли ні я, ні мій товариш нікому їх крім агітпропа не говорили.

— Звідки ж ви мене знаєте? Власне, прізвище як встигли ви взнати?

Він усміхнувся й хитро поглянув на людину, що увійшла з ним. То був секретар райпаркому тов. Ткаченко.

— Еге! Про це не питаєте. Ще ви в село не встигли в'їхати, а ми вже знали, що до Компаніївки нові люди прибули.

Людина з мавзером на боку знову усміхнулася, потираючи

сині від холоду руки, і сіла на столі поряд із секретарем райпаркому тов. Ткаченком.

За хвилину ми вже були товаришами. Людина з мавзером весело розповідала новини минулого дня.

— Так ото йду я сьогодні вулицею. Коли чую, щось біля хати розповідає гуртові. Я прислухався.

— Ой, не йдять до комуни анахтемської, оповідає якийсь дідок у доброму кожусі. Чи чули ж ви, як порізалися у Червоновершці! Там ціла — каже — різанина вийшла. Убой справжнісінький!

Дядьки тісніше оперезали дідка в кожусі і почали ковтати спльотки про червоноверську комуноу.

— Справжнісінький убой, каже. Присідателя вилками вбили, а поранених у город цілий віз повезли! От нате хрест, сам бачив...

— Завіщо ж убой вийшов? — запитали дядьки.

— Знаю, знаю — каже. Так було: присідатель їхній, комунівський, значиться, кататися поїхав. Запріг він коня Оверкового, тай ну ганяти степом. Виганяв, виганяв — каже — хоч викрути коня. А Оверко на ту пору двором ішов. — Що ж то ви, каже, робите, навіщо коня мого ганяєте? А присідатель і відповідає: — не твій це кінь! Комунівський, каже. А в комуни немає твого: все обчествене! Нічого Оверко не сказав, а тільки коли присідатель знову кататися поїхав, пішов він до хати присідателевої й надів найкраще його пальто. Потім із тим пальтом конюшню чистити вирудився. А на ту пору якраз присідатель з катання, значиться, приїхав. — Що ж то ти робиш? каже він Оверкові. Яке ж ти право маєш у моєму новому пальті конюшню чистити? А Оверко, значиться, теж не дратвою шитий, от він присідателеві й відповідає: — яке — каже — таке твоє пальто у чортового батька? Немає, каже твого. Все наше, обчествене! Комунівське, каже. Присідатель, значиться, за граблі, а Оверко — за вилка, що ними конюшню чистив. А тут саме люди наскочили й ну: хто при-

94 сідателя, а хто Оверка обороняти. От і вийшов убой. При-сідателя відразу закололи, а Оверко живий таки й вийшов. Ну, а що поранених до загибелі, що й казати! Сам бачив, гарбу до города повезли!!!

Людина з мавзером засміялася, закінчивши оповідання.

— А це ж, додав тов. Ткаченко — стара хороша комуна. Шість років люди мирно живуть, і от такі плятки про неї.

— Та потім, коли я діда того до штабу привів, сказав військовий, виявилось, що то куркуль-експертник. Там у школі він тепер сидить, завтра і його вишлемо. І, уявіть, таким телям прикидається: мені — каже, — люди сказали, а я теж розповідав. Хіба ж не можна у вольному госу-дарстві розказувати? Товариш Ленін же — каже — волю слова дав!

Ми по-товариському реготалися над такою волею слова. До кімнати вскакували озброєні селяни з незаможницьких бригад і, нахилившись над головою військового, щось говорили пошепки на вухо. Він голосно відповідав, і за вікнами знову гупотіли кінські копита, галопом зриваючись з місця.

Військовий пропонував піти з ним до штабу оперативної групи ДПУ.

— Завіщо це? — жартуючи запитавм їй товариш. Чим це ми прогрішилися? Військовий засміявся і мовчки вийшов із кімнати. Ми пішли за ним. Надворі було зовсім темно. Та військовий витяг із кишені електричного ліхтарика й осяяв ним дорогу. На мить зникла з очей темрява і блискучі вогники школи, що за мостом, а дорогу, пошкрябану й поковиряну лемешами коліс, лизнуло холодне проміння ліхтарика.

— Це, знаєте, хороша річ на селі, в дорозі, — сказав військовий, підвівши догори ліхтарика. — Без нього погано доводиться. От, приміром, їхав я вночі оце, днів зо два тому до Коротяка. Болото було страшне: втопитися можна! І раптом отут уже в селі у яму як торохнуса.

З конем прямо. Верхи їхав я. Хлопці, що зі мною, регочуться, а мені, розумієте, біда: у ямі ж води повно! Так що без ліхтарика тугувато доводиться.

Блискуче проміння лизнуло білу стіну новенької хати. Ми зійшли на ганок.

— Це куркульська хата. Оце цими днями виселили і влаштували в ній штаб оперативної групи. Перші дні куркулі, знаєте, боялися, обходили кругом її. А біднота все таки знає, кого ми захищаємо: тільки що трапилося, зараз же до нас. Так, мовляв, і так — прийміть мери. Ну ми приймаємо!

За хвилину ми вже були у невеличкій кімнаті штабу. Нас зустріли дружніми рукотисканнями й веселими очима штабісти.

— Заходьте. Роздягайтеся. Тут люди свої.

Начальник штабу Юр'єв, як виявилось, старий наш знайомий по роботі в Книгоспілці. Він розпитував про все і розповідав про Компаніївку:

— Тут, товариші, друга революція! Економічна, так би мовити. Куркулів виселяємо, розкуркулюємо. І все це робимо не ми, а незаможники, середняки, комсомольці. Мабуть бачили — на конях: то бригади...

Юр'єв ще багато розповідав. Ми ловили кожне його слово, кожну його думку, думку чекіста, більшовика. Він і першу революцію робив, командуючи червоноармійськими загонами. Тоді було інакше: безп'яново й неорганізовано. Одержали наказа знищити банду: нищили, кляли голови партизанів десь по степах, по лісах, щоб потім перемогти. Тепер інше.

— Тепер усе за пляном, за контрольними числами. Голів не кладемо, бо перемогу розраховано раніше, темпом і натиском соціалістичного розвитку, пролетарською свідомістю.

Юр'єв говорить спокійно, упевнено, переконливо. — Самі побачите ту свідомість пролетарську, той темп і натиск соціалістичний. Завтра побачите.

Штабісти і вночі не відпочивають. Уже ніч, та робота у всіх є. Без роботи не сидять! Військовий, що привів нас сюди, вже спить: йому вночі їхати „на район“, роботи вистачить!

Начальник штабу Юр'єв розпитує нас про Харків.— Ви ж — каже — новини певне якісь знаєте. Бо ми всі тут і газет не читаємо — ніколи, знаєте.— Мій товариш розповідає щось, а я переглядаю новеньку книжку, що цими днями вийшла — „Землею українською“ — Б. Антоненка - Давидовича.

— І куди отой головліт київський дивиться? — вигукую я. Як таки можна отакій мотлох землі української випускати на землю нашу соціалістичну?!

Товариш виправляє маленьку мою неточність, що, мовляв, головліт не київський, і тому, певне, у Харкові таки найменше такого мотлоху. Щождо київського окрліту, то це правда.

Я замовкаю і, проглядаючи книжку далі, щоразу висловлюю своє обурення. Мій товариш розповідає Юр'єву про СВУ.

— Чорт їй зна! — вигукую я. Як таки можна в добу суцільної колективізації цілих округ і за отакої скаженої паперової кризи псувати такий дорогий папір на такі книжки?

Тут уже мій товариш категорично заперечує. Він безумовно проти Антоненкової „землі української“, але є матеріял для дискусії.

— Я думаю, що не лише про завод треба читати робітникам. Після роботи йому хочеться відпочити на чомусь сторонньому — поважно переконає мене товариш.

Я скипаю.

— Як же так не про завод треба робітникові писати? Може про землю українську з великої літери? — кричу я. Може зараз немає більших і актуальніших тем, як непман, що за Антоненком - Давидовичем не знає, що цигарки те

все одно, що папіроси? Може для непманів лікбез української мови відкриємо й за вчителя Антоненка - Давидовича в ньому посадимо?!!

Я вже не балакаю, а хриплю. Не можна ж спокійно говорити про те, що є люди, які в добу великої реконструкції не знаходять собі важливішої роботи, як псування соціалістичного паперу на такі книжки. Юр'єв регочеться, і мені здається, що то з мене. Від цього я ще дужче лютую:

— І ти - чекіст — смієшся? Невже й тобі смішно?!

Але він відразу міняє вираз свого обличчя, і воно стає кам'яним.

— Не з тебе сміюся. Правду ти говориш.

Я розумію, що Юр'єв на моєму боці. Лють мені спадає. Я заспокоююся й починаю мирну розмову. Тут доводиться забути, що там у Харкові ми з моїм товаришем по подорожі літературні вороги. Тут треба робити діло, бо нас із ним послано робити його.

Штабісти продовжують свою роботу.

Юр'єв говорить Васі Кучеренкові, робітникові краматорського заводу, що пора по коні йти, бо скоро доведеться їхати до куркулів у школу. Він швидко одягає свого кожуха й вискакує на ганок, розрізаючи темряву гострим лезом електричного ліхтарика.

— Ви б і нас узяли з собою, випрохуюся я.

— Так чого ж, можна. Поїдемо! Тільки треба б вам переобмундируватися. У такому одязі до куркулів їхати не треба. Він дає мені чорненького кожуха, що був на військовому. Я приміряю, і хлопці жартуючи кажуть:

— Харош! Від куркуля ніяк відрізнити не можна буде!..

Ми сміємось. До штабу входить Вася Кучеренко, що встиг уже приготувати коні.

— Ідемо?..

Ми виходимо на вулицю, де на нас уже чекає тачанка. Настрій бойовничий. Пригадується громадянська війна,

що я її, правда, „живою“ не бачив, а знаю тільки з книжок. Мені здається, що на справжнього сильного й озброєного ворога їдемо ми. І я готовий! На все готовий.

Тачанка підстрибує на замерзлих грудках чорнозему. Вона — оця тачанка, що її позавчора зняли з куркульського горища, — ще більше вливає сил і войовничого настрою.

А хто його зна? Може куркуль, колишній господар цієї тачанки, думав ще попоїздити на ній. Він певне мріяв про два кулемети — спереду і ззаду — та написи про те, що попереду, мовляв, „чорта випередити“, а ззаду — „біса доженеш“!..

Тачанка минає замерзле озеро, що ділить село на Комишувату та Компаніївку, і торохтить по дошках невеличкої греблі. Коні спотикаються: дорога чорт зна яка погана. І навіть дивно мені: іншим разом, коли я їду по такій дорозі, у мене виникають романтичні думки про „Автодор“. І не стільки про „авто“, як саме про „дор“! Як саме про ті часи, коли в кожному селі можна буде, якщо не на авто, то хоч рівною твердою дорогою проїхати й жадного разу не перекинутись!..

Тепер я про це не думаю. Ніколи. Ми вже біля школи, і Юр'єв наказує візникові їхати прямо в двір.

— Хто такий? Куди їдеш? вигукує вартовий, хапаючи за вуздечку коня.

— Свої.

— Хто свої?

Юр'єв зіскакує з тачанки і, нахилившись над вухом вартового, говорить йому пароль.

Коні шарпнули й зупинилися біля ганку нової школи. Ми позскакували й попрямували за Юр'євим.

У кімнаті повно селян — бригадників. Їм завтра доведеться їхати, випроваджуючи куркулів, аж на станцію. Важка дорога! 50 верстов. Дехто з них лежить на соломі, що її настелено долі, дехто вже спить. Селяни про все розпитують Юр'єва. Він пояснює і відповідає, на що можна.

Ми мовчки йдемо за ним. Пройшовши довгий шкільний коритар, ми опиняємось у великій кімнаті. Тут повно заарештованих куркулів. Долі вистелено великі овечі ко-
жухи, що на них лежать діти й дехто з дорослих. Посере-
дині довгий стіл. Навкруги сидять хлопці і, як дома,
грають у дамки. Вони так захопилися, що майже не помі-
чають нас! Ми проходимо вглиб кімнати.

— Товаришу начальнику,— тихо, немов, підкрадаючись,
говорить висока, ще не стара людина з гостренькою борід-
кою,— я хотів заяву про... та там почитаєте вже.

Юр'єв бере того папірця й обіцяє його розглянути.
Заяви подає ще дехто.

— Там у мене конфіскували все майно, говорить другий.
Так я хотів того... Який я куркуль? У мене ж нічого та-
кого й не було!..

— Як так не було?

— Так то ж усе батькове...

— Скільки у вас коней було?— допитується Юр'єв у
„не куркуля“.

— Та скільки ж... не помню...

— Пригадайте, скільки було. Пара була?

— Та пара так, що й була.

— А четверо було, не відчеплюється Юр'єв.

— Та восени бувало й четверо...

— Так я знаю, що й шестеро було!..

— Ну, може й шестеро — не помню... Так то батькове
було...

Навкруги зібралися заарештовані й прислухалися до
кожного слова.

— А в Петлюри хіба ви не були?

— Та хіба я: всі були в Петлюри!— І він рукою обвів
кімнату.

Далі вияснилося, що цьому куркулеві понад сорок п'ять
років, а батько його — куркуль — помер за японської
війни.

100 Коли куркуль сказав про це, всі слухачі, хоч і співчували йому, чмихнули.

Ми знову вийшли в коритар. Коло дверей — вартові. Юр'єв підійшов до одного комсомольця з чорними очима й по-дружньому вдарив його по спині. Він озирнувся й вирівнявся.

— Що, втомився?

— Та трохи. Другу ніч не сплю...

— Нічого, що не спиш. Ти ж соціалізм будуєш, сякий син!

Хлопець засміявся:

— А як же, буду. Тому й не сплю другу ніч.

Та все таки змінив його начальник. Комсомолец знову всміхнувся й побіг відпочивати. Ми їхали назад повільно. Коні ледве ступали на тверде каміння. Вони йшли поволі, наче боялися спотикнутися. А тепер спотикатися не можна. На цьому грудді можна впасти й розбитися на смерть. Про це нам говорив Юр'єв, це ми знали й самі.

Коні йшли повільно. Вони знали, що спотикатися не можна.

На розі за мостом ми вдвох із своїм товаришем зіскочили з тачанки, бо почувати нам треба було в протилежному кінці села.

— Завтра ж зранку до школи. Глядіть, не проспійте.

Ми знали, що не проспимо; нам треба бути при висилці куркулів!

Була ясна морозяна ніч. У вікна нашої невеличкої кімнати світило холодне прозоре полум'я. Заснути довго не можна було. Повз мене проходив цілий паноптікум важких кам'яних облич. Мій товариш теж не спав. Він щоразу повертався з боку на бік, нагадуючи про себе.

Вранці ми прибігли до штабу, певні, що спізнилися й прогавили все на світі. Та вже й справді було не рано. Сонце підбилося височенько, і надворі почало розставати. У штабі не було нікого, тільки на столі лежав папірець,

адресований на моє ім'я. З нього я дізнався, що Юр'єва треба шукати в школі.

Ми побігли туди. На вигоні зібралася сила людей і підвід. Все мало вигляд ярмарку з тією різницею, що підводи ті стояли рівно розташовані двома довгими стьожками, а людей від них було відмежовано смугою втопаного шляху.

Вигonom їздили верхові бригадники, прикипівши до виямок сидел або просто пристосованих до сидла подушок. Всі вони надзвичайно нагадують старих партизанів громадянської війни й дробовиками, і незвичайними сидлами, і твердою упевненою посадкою, і пасмами патронташів, що підперізували білі овечі кожушки і просто — соціальним походженням.

В одного з них ми дізналися, що Юр'єв поїхав десь на той бік, але наказав нас пропускати скрізь. Сонце пригрівало зовсім не по-зимньому: земля виблискувала відталими верхами брудних грудок, і сніг розпливався прозорою рідиною на солом'яних дахах.

— Не легка дорога судилася їм, — сказав я моему товаришеві. Він погодився, що дорога справді важка, але знайшов інші аргументи, щоб обороняти її: зате, мовляв, тепліше дітям буде в дорозі.

— Та по суті це велика людська трагедія! Уявіть собі: цілі життя людські руйнуються цим переселенням.

Мій товариш, як виявилось, говорив зовсім таки серйозно.

— Що ж за трагедія така? Чи може й справді давайте сльозу пустимо? Хіба ж це трагедія, коли пролетаріят перемагає? Чи не надто вже інтелігентською м'якотілістю відгонить від ваших оцих слів?..

— Це вульгаризація.

Ми увійшли до школи. Робота йшла повним темпом. Вася Кучеренко складав списки куркулів. Інші йому допомагали. Тут був і тов. Ткаченко — секретар компанієвського райпаркому.

102 — Як діла? запитав я.

— Та заяви оце розбираю. Різні, знаєте.— І він подав мені два папірці.

Я пробіг очима по уламках розкиданих літер і передав їх назад.

— Розумієте, яке нахабство? Оцей хлопець просить, щоб його залишили тут: від батька відмовляється, мовляв! І поряд своєю ж рукою пише заяву про те, що батько не куркуль і його треба переглянути.

— А я думаю — вмішався мій товариш,— що дітей, які хочуть лишитися, не треба б силувати їхати. При чому вони?

Секретар усміхнувся й пояснив:

— Як же він відмовляється, коли батькові одночасно заяву своєю рукою пише? У старого певне десь гроші абощо закопано, от він і намовив сінка, щоб він випросився, а потім з купою грошей повернувся до нього.

До кімнати увійшла дівчина років дванадцяти. Вона підійшла до тов. Ткаченка й тихо заговорила.

— Я не хочу їхати. Мене тьотя забере. Я в піонер-загоні хочу працювати. Ось моя заява...

Секретар узяв заяву і заспокоїв її. Дівчинка зникла і, зрадівши, вискочила в коритар.

— Цю дівчинку й справді можна залишити в тітки! Вона активна піонерка, завжди від піонерів вітала всі мітинги та маніфестації. Це найкраще, що ми можемо лишити від куркульні.

Тов. Ткаченко ще раз прочитав заяву дівчинину, і всі погодилися на тому, щоб її й справді залишити.

Ми мирно розмовляли, сидячи на столах. Мій товариш повторював знов таки, що, мовляв, велика це трагедія людська, щоразу виправляючи, що соціальної суті процесу він не торкається. Є такі люди, що, ідучи поряд нас, іноді люблять таки хоч непомітно сльозу пустити. Толстовці справжнісінькі!

Та коли я сказав це, мій товариш майже образився. Йі уявляю, скільки раз повторив він собі трафаретне обвинувачення мені: дуже, мовляв, молоді ще ви, товаришу, щоб свідомо розбиратися в цих важкуватих для вашого не зовсім оформленого світогляду процесах! Треба вам, мовляв, спочатку пройти велику й тяжку школу життя, щоб зрозуміти, як важко будувати його!

Йі знав ці обвинувачення. Вони чимало вже раз сипалися на мене від різноманітних авторів. Але я завжди прираховував і себе до велетенської армії безвусих ентузіастів, що пишаться своєю молодістю, та ще тоді, коли який-небудь застарілий джентлмен з розгубленими очима закидає її тобі!!

До кімнати увійшов невисокий дідуган.

— Ви будете товариші?..

— Еге... а чого вам, громадянине?

— Та я вас, товариші, хотів просить, щоб ви розпорядилися. Там у моєї Одарки було два платки. Один, значиться, новіший, а один підтоптаний, ще за Миколки я його купив.

Дідок почав зовсім серйозно розповідати історію „підтоптаного“ платка, розмахуючи жовтою рукою.

— Ви б коротше. Ніколи зараз про платок. Чого вам треба?

— Так я й кажу. Забрали в моєї Одарки один платок,— которий новіший, та й віддали Мотрі, микитиній дочці. Ти, кажуть вони Одарці, з одним якось обійдешся. У Мотрі, мовляв, немає платка. Так я хотів, щоб ви розпорядилися: которий новіший, щоб Одарці віддали назад.

— Добре, розберемося,— відповів тов. Ткаченко.— Йдіть.

— Та я піду. Тільки ви ж, товариші, поверніть которий новіший. Бо, при чому ж я, що в Мотрі платка немає?..

Він вийшов з кімнати, мимрячи щось під ніс.

Маленька годинникова стрілка поволі посувається до дванадцяти й то так непомітно, крадучись, ховаючись своєї

104 нахабної, прилюдної крадіжки часу. Не можна цього сказати про більшу — її зовсім відлаmano, і хвилини доводиться вгадувати досить грубо. А оце — щось дуже часто почав ускакувати до цієї кімнати голова водянської сільради — високий стрункий селянин.

Він заклопотано перешукує щось у великій копиці паперів, щоразу вигукуючи:

— І куди вони, сволочі, поділися? Сам поклав отут!

Він дуже схвильований. Т. Ткаченко сказав йому досить зрозуміло:

— До ранку сидітимуть твої заарештовані, якщо не знайдеш анкет їхніх. І де такі голови ваші?!

Надворі веселішає. До ганку з вулиці під'їздять підводи: гарби з соломою — для людей — і фурґони з їжою та куркульським барахлом.

Ми виходимо на двір. Військовий з мавзером кричить, розпоряджається, де якій підводі ставати, щоб порядок якийсь був.

Вони — підводи — розтяглися довгою смугою. Через кожних п'ять — один верховий. Він відповідатиме за втечу й за порядок. Та цього замало. Тов. Ткаченко радить військовим обирати з куркулів кожної сільради одного відповідального.

Вася Кучеренко починає викликати прізвища глитаїв. Вони виходять з родинами та новими кожухами, позакутувані для невідомої їм дороги. Дехто з них одягнений гірше, і мій неспокійний товариш турбується:

— Як же ці в таку довгу путь?!

— Не турбуйтеся за них, каже голова водянської сільради. Ото хто в поганому кожусі — так і знайте, найбільший глитаї. Одежу свою продав, а тепер грошима гріється. Та дітей ми в дорозі одягнемо. За селом усе зробимо.

Вони почали садовитися. Виносили мішки з хатнім барахлом і вкладали на підводи. Уже було не рано, і голос

Васі Кучеренка почав викликати жвавіш. Голова водянської сільради вже не бігав по анкети. Вони таки знайшлися там, де їх було покладено.

— Так заморочився — каже голова, що, уявіть собі, кілька разів тримав їх у руках і не знав, де вони.

Підводи шикувалися одна за одною, стискуючи між собою вартових бригадників — одного на кожні п'ять підвід. Збоку, біля ганку, зібралася купка людей і щось напружено слухала. Ми підійшли до них.

— Ви мабуть усі його знаєте, — казав голова водянської сільради. — Це куркуляка такий, що довго шукати подібного!

Голова зігнувся на сідлі й розповідав притишено — так, щоб не притягати уваги людей, що зайняті.

— Це така сволота, що певне у світі подібної немає — продовжував він, лаючи якогось невідомого куркуля, що певне глибоко засів йому в печінках. — У нього й прізвище підходяще — Таранул! Знаєте, є така порода павуків. А в громадянську війну історія вийшла у мене з ним.

Він пригнувся так, ніби десь на фронті, під свистом ворожих куль докладав командирові своєму про якісь витівки хитрого ворога, що він їх тільки не помітив у розвідці. І в його оповіданні бриніла радість за те, що врешті знайшовся такий вихід з тяжкого воєнного становища й перемога дуже близька.

— Не пам'ятаю вже, коли воно трапилося: чи дев'ятого року, чи двадцятого. Приїхав синок Таранулів, Дмитро, у село, в наше Водяне. Приїхав таким бандитюгою, офіцером, здається, у Денікіна служив чи що. А ми з ним у школі колись училися — товаришами були. Приїхав він, напився п'яним та й ну бешкетувати. — Комуністів порозстрілюю — кричить! А я саме ховався по горищах — денікінці червоних розшукували скрізь і мене шукали.

І зараз він мав вигляд партизана. Потерта шкірянка виблискувала на сонці, як і тоді, певне. Вона прикипіла 105

106 до його широченних плечей, і важко було собі уявити цього партизана й голову водянської сільради без неї. Збоку висів наган, що певне теж укупі з своїм господарем бачив огонь і воду громадянського пожарища й потопу. А кінь тупцювався під ним. Він теж готовий, зірвавшись з місця, розпороти повітря далеких степів своїм дужим блискучим тілом. Якась надзвичайна сила почувалася в цьому вершникові. Сила людини, що перемагала завжди в найтяжчих бурях!

— Заскакує він до батька мого. Так твою мати!— кричить.— Сина куди заховав? Сволота комунівська. Всіх порозстрілюю! А я ж на горищі сиджу, все чую. Якби щилинка яка була—на місці й укокошив би. Коли чую—у хаті вибух. Я зіскочив з горища, хотів бігти, коли батько назустріч: не йди, каже, синку, бо вб'є!

— Я послухався батька. Не пішов. Так і поїхала банда Дмитрова з Водяного, а я до своїх знову пристав. Місяців із півтора після цього зайняли ми Водяне. У батьковій хаті—штаб помістився. Сидимо ми увечері в хаті, коли у віконечко щось як вистрілить! Ми повискакували, а за рогом—крик: Дмитра Тарантулового впіймали наші хлопці! Ну, на ранок пішли на майдан розстрілювати офіцера денікінського. А старий Тарантул як не прибіжить та як не заплаче:—я ж тобі, синку, казав—не сиди дома та тікай у ліс. Я ж тобі, синку, казав, не валяйся на подушках та ховайся від іродів комунівських!..

— Ну, я не видержав, підійшов та й укокошив офіцера денікінського...

Підводи посувалися далі. На них, укутані в новенькі кожухи, сиділи глитайські сім'ї. Вася Кучеренко вигукував прізвища й імена куркулів.

— Тарантул, Ілько Хведорович!— вигукнув Вася.

Голова водянської сільради швидко зіскочив з коня, кинувши мені повідок, і підбіг до ганку. Відразу він не знайшов собі місця: ускочив у сіни й вискочив знову.

Хлопці почали виносити куркуляче барахло, а ззаду повільно йшов і сам Тарантул. Він вийшов на ганок, вирішився, зігнув кулаки позад себе, неначе збираючись притиснути когось до стіни й розчавити, поглянув навкруги й ступнув уперед важким чоботом.

— Спасибі, то - о - ва - а - риші, — видашив він і розгублено пішов з ганку. Він розгубився під натиском десятків дужих очей, його погляд не витримав їх. Та скільки нелюдської ненависти, скільки вовчої злости було в тому „спасибі товариші“! Скільки отрути було в його погляді, що ним він хотів спекти десятки інших!!

Бригадники мовчали, і лише один сміливо вигукнув:

— Годі тобі, дядьку, лукавити. Ніколи! Не один ти такий хитрий! Тарантул поспішив. Він нічого не відповів.

Голова водянської сільради підійшов до гарби, де сідали глітаєві діти, і почав старанно вмощувати солому, щоб зручніше було їм їхати п'ятдесят верстов.

Я здивувався. Як міг він, тільки но розповідаючи про Тарантулового сина, бандита й денікінського офіцера, що його він сам розстріляв власною рукою, зараз же, поруч, вмощувати солому його братам і сестрам? Як міг він це робити, не соромлячись людей?!

— Ось воно правильне клясове розуміння ліквідації, — вигукнув я своєму товаришеві. — Чи уявляєте ви собі, що зробив би кожен із нас у цьому випадку? Ми ненавидили б один одного, ми тікали б за ріг, щоб не бачити свого ворога, що може ворогом нашим став тоді, коли десь не по - дружньому, може й справедливо, згадав наш твір.

Мій товариш мовчав. Його теж здивувала витриманість водянського голови, що справді виявив найсправедливіше, найвитриманіше ставлення до виконання заходів партії та радвлади. Він розуміє, що таке є знищення куркуля як кляси, і що таке є знищення його, як людини, як істоти.

Він розуміє, що економічне й політичне знищення дасть багато сильніші наслідки, аніж фізичні образи.

108 А біднота стояла навкруги мовчки, вичікуючи, поки глитаєва сім'я не сяде, поки дітям не винесуть молока на дорогу, поки їх не вкриють теплим, щоб ноги не померзли, поки Вася Кучеренко голосно не вигукне прізвище іншого глитає, що в свій час теж обдирав голоту, теж стріляв у вікна червоноармійських штабів і дожив до цього часу, може, лише тому, що „не валявся на м'яких подушках, а своєчасно втік у ліс“, чекаючи там, поки небезпека мине.

Голова водянської сільради таки виніс молока дітям. Він навіть застеріг їх, щоб вони не розхлюпали його в дорозі.

І Тарантул поїхав.

Він не встав і не видушив більше з себе повної злости й ненависти — „спасибі, товариші“. Він був зовсім обеззброєний поведінкою свого ворога.

А Вася Кучеренко вигукав нові й нові прізвища. Їх було вже небагато, і ялось легшало після кожного вигуку.

Ми пішли до райпаркому: я, мій товариш, т. Ткаченко й військовий з мавзером на чорному кожушкові. Йшли ми льодом, бо греблю було зайнято смугою підвід, що, пересікаючи все село, простяглися аж за райвиконком. Вони гуркотіли по дошках низенької греблі, пролітаючи повз нас.

А коли ми сиділи в кабінеті тов. Ткаченка, зігнувшись у низеньких дверях, увійшов незаможник з централкою за плечима:

— Поїхали, — сказав він.

— Скатертю доріжка! — відповів хтось.

За селом гуркотіли підводи, розсипаючи дзвінку луну в вечірній темряві.

Надворі замерзало, і дорога слалася важкими холодними грудьми замерзлого чорнозему.

ЗА ГЕГЕМОНІЮ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ¹⁾

І

Товариші! Урочисте відкриття нашого пленуму відразу перетворилося на бойову полеміку. Деякі привітання запахли вогнем, а інші — досить неприємним димом, що нагадав нам обставини 2-го з'їзду ВУСПП, коли цей дим пускали нам у вічі не з цієї трибуни, а з спортмайданчика, що за вікнами нашої залі.

Здавалося б, що сподіватися на щось подібне аж ніяк не доводиться. Адже тоді був „Літературний ярмарок“, а нині його немає. Тоді не було „Пролітфронт“, а тепер він є. Тоді ще літярмарчанам губа бриніла із сміху з тих, що на дванадцятому році революції, мовляв, „клянуться у вірності комуністичній партії та в відданості пролетарській справі“; а нині Пролітфронт, на тринадцятому році революції, коли саме пролетаріят та бідняцько-середняцьке селянство за проводом комуністичної партії виринають із радянського ґрунту рештки капіталістичного коріння, коли на базі суцільної колективізації ліквідується глитаїну, як клясу, знищується українську „академічну“ контрреволюцію та будь-який ґрунт для неї надалі,— нині Пролітфронт визнав за потрібне для себе також „поклястися“ і зманіфестувати свою пролетарську плятформу.

Цим самим Пролітфронт цілком правильно, як і належить пролетарській організації, засудив буржуазне ваплітянське хихикання з гасел пролетарської літератури, засудив міщансько-обивательську „сором'язливість“ „ЛЯ“і, не злякавшись того, що робить це з „деяким запізненням“, також (висловлюючись старим ваплітянським терміном) „поклявся“ у своїй пролетарськості.

Зробивши цей перший крок, Пролітфронт зважився далі й на те, на що ніяк не могли зважитися письменники,

¹⁾ Стенограма доповіді, виголошеної на пленумі Ради ВУСПП 21 - V 1930 р.

170 що нині належать до цієї організації: він визнав ВУСПП за організацію пролетарських письменників та за свого політичного однодумця. Отже, наш пленум може констатувати той факт, що сусідня держава визнала, нарешті, пролетарську організацію „де-юре“ і взялася до думання коло встановлення нормальних дипломатичних взаємин, а відтак — і ділових стосунків із нами.

Як бачимо, обставини досить помітно відмінилися. Вони дають нам можливість говорити про початок консолідації сил пролетарської літератури.

Однак, представник „Пролітфронту“ т. Епик, учорашнім своїм, ніжно висловлюючись, „привітанням“ досить одверто натякнув нам, щоб ми не особливо захоплювались ілюзіями і стереглися „запаморочення від успіхів“.

Така пролітфронтівська профілактика, як і ціла вчорашня дислокація сил, значно полегшують мені сьогоднішню доповідь. А те, що представник літературної студії ХПЗ, вітавши тут „політфронт“, одночасно виступав проти „звуків сладких і молітів“, полегшує моє завдання ще більше.

Ми також вважаємо, що про сьогоднішню літературну ситуацію, про топографію літературних сил та про їхні основні тенденції треба говорити, як про політфронт, і говорити без „звуків сладких і молітів“, мовою принциповою, притому — цілком виразною, членороздільною і ні в якому разі не езопівською.

Це фактично й зробив уже вчора товариш Кириленко у своїй безкомпромісній, яскравій відповіді на привітання, яку відповідь ви так палко й одностайно санкціонували оплесками.

На інтелігентні розмови т. Епіка про попутників, про „аккумуляцію“ літературних сил та про інші приємні речі т. Кириленко відповів мовою бійця за єдиний класовий фронт пролетарської літератури, за більшовизацію наших лав, за зміцнення інтернаціональної єдності пролетарських літератур цілого Союзу.

В лавах попутників відбувається нині особливо глибока диференціяція. Ми мусимо рішучіше й сміливіше допомагати цій диференціяції, мусимо брати до себе тих, що визнали себе у спільній з нами роботі і боротьбі й щиро хочуть остаточно зв'язати себе з пролетарською літературою, стати на її шлях.

Мусимо також з не меншою рішучістю визначити своє ставлення до „попутників“ іншого ґатунку, до „попутників“ у лапках. Так повинен був тут говорити представник „Пролітфрону“, замість балакати, гуторити й тубоніти мовою того відсталого середняка, що й досі ще не остаточно себе визначив. Справді бо, проблема попутників, залишаючись на сьогодні ще дуже й дуже актуальною, виглядає, проте, зовсім інакше, ніж кілька років тому. Остаточне виявлення зміновіхівського лиця декого з „попутників“ (у лапках!) тих „попутників“, що їх ніколи не можна було назвати справжніми попутниками,— ставить не лише перед пролетарською громадськістю та її літературою, а й перед усіма справжніми попутниками, питання про рішуче відмежування їх від того „попутника“, що „суттю своєю був буржуа, який кожного моменту міг з письменника перетворитись на войовничого ватажка банди і стати за безпосередню зброю в руках міжнароднього імперіялізму“,— як визначає таких „попутників“ тов. Хвиля в четвертій книзі „Критики“. Отак, а не інакше треба було говорити й представникові „Пролітфрону“.

Та полишаючи все це на боці, а також полишаючи на боці перманентні скарги т. Пилипенка на недостатню емоційність у виявленні дружнього ставлення з боку ВУСПП до нашого спільника „Плуга“ і ще раз підкреслюючи, що „Плуг“— спілка пролетарсько - селянських письменників, як вона себе визначила на останньому своєму з'їзді,— є одна з найближчих до нас, справді дружніх, справді споріднених політично з ВУСПП організацій,— беруся до розгляду основних тенденцій нашого літературного процесу, до аналізу тієї боротьби, що точилася на літературному й театральному фронті за останній період.

Театральний фронт доведеться зачепити саме тому, що за період від другого нашого з'їзду до сьогоднішнього пленуму, завдяки активному втручання нашої організації в театральні справи, всі державні театри України змушені були так чи так зорієнтуватися в літературному процесі, яко ділянці мистецтва, де найвиразніше виявляються ідеологічні засади, і так чи так визначити своє ставлення до цього процесу, а зокрема й до роботи нашої організації та до її боротьби за генеральну лінію пролетарської літератури.

ШЛЯХ ВУСПП

Чи варто повторювати, що є лише два шляхи розвитку культури за доби пролетарських революцій, за доби диктатури пролетаріату на одній шостій частині світу? Є шлях пролетарський і є другий шлях — буржуазний. Третього немає.

ВУСПП од першого дня свого народження, від того моменту, що в науці називається „status nascendi“, коли діалектично розвивається зернятко майбутнього організму, чи зароджуються основні тенденції майбутнього, цілком визначеного надалі, громадсько - політичного явища чи події, — став на перший шлях, на шлях пролетарського розвитку нової української культури. На інший шлях наша організація і не могла стати, бо ж народжувалась вона, як протиставлення, як діаметральна протилежність до ВАПЛІТЕ, що на той час цілком виразно стояла на шляху націоналістичному, троцькістському, буржуазному.

Отже, основні тенденції двох цих антиподів негайно мусіли були зайти в одверту боротьбу між собою. Так воно і сталося. ВУСПП пішов за партією, що боролася проти ваплітянства у всіх його виявах, проти хвильовизму, донцовщини, літературного троцькізму й інших кольорів цього неприємного спектру.

ВУСПП боровся під проводом партії за зміцнення класового літературного фронту на Україні, за інтернаціональну єдність пролетарських літератур усіх народів СРСР, за гегемонію пролетарської літератури в цілому Союзі.

„Академіки“ взивали нас за це писарями, прокурорами, лівими закрутниками тощо, казали, що ВУСПП ніколи не відиграє історичної ролі в організації пролетарської літератури, лякали нас тим, що нам ніколи не потрапити до Пантеону богів і іншими страшними речами. Але ВУСПП послідовно, твердо, без вагань ішов уперед, перемагаючи ті величезні труднощі, що стояли на нашому шляху.

Партія розгромила хвильовизм і його породження — ваплітянщину. Хвильовизм мусів був сам загнати в себе осиний кілок і він це зробив рукою самого т. Хвильового. Я наведу кілька рядків із цього вразливо - яскравого документу — з статті т. Хвильового „А хто ще сидить на

лаві підсудних“, уміщеної в „Харківському Пролетареві“ підчас суду над „СВУ“.

„На лаві підсудних, крім ефремівщини, сидить ще хвильовизм, саме про нього й не можна забувати в дні процесу „Спілки визволення України“.

Сидить він там схований від очей і слуху аудиторії, про нього можливо навіть і не згадає ніхто, але він сидить зараз саме там і сидить — по заслугі. Зв'язавшись з українським націоналізмом, хвильовизм на всіх процесах, подібних до процесу СВУ, буде до кінця своїх днів супроводжувати свого ж таки патрона. Тільки остаточна загибель української контрреволюції звільняє націоналістичний ухил від ролі підбрехача, бо остаточна загибель української контрреволюції несе загибель і хвильовизмові“.

Так. А остаточна загибель хвильовизму полегшує пролетарській літературі, про яку зараз мова мовиться, боротьбу за її цілковиту й остаточну гегемонію.

Як же ВУСПП боровся й бореться за цю гегемонію? Своєю літературно - художньою продукцією, своєю літературно - критичною роботою, нарешті, своєю публіцистикою, скерованою проти всіх збочень нашої літератури з пролетарського шляху на шлях буржуазний, на манівці занепадництва, нігілізму, лівої фрази, захоплення голою технікою тощо. І треба сказати, що вуспівська критика скеровувалась не лише проти наших супротивників, а й проти членів нашої організації, коли вони в чомусь хибили.

Саме в цьому критичному ставленні до своєї роботи й є сила ВУСПП та запорука дальшому розвитку організації.

Пригадується нам виступ Остапа Вишні на всеукраїнському літературному диспуті 1928 року. З цієї самої трибуни Остап Вишня повчально говорив тоді на нашу адресу:

— От ви цитуєте, цитуєте, а де в а ш і книжки? Де ваші томи? Томи ваші на стіл!

Ще й кулачком об трибуну.

— Томи!А то — цитують!

Коли я виступив був того ж таки вечора від нашої організації, мене засвістила ваплітянсько - березільська зала. А Косинка, що приїхав був із Києва, здається, гукнув тоді...

— У будку!

І зала радісно „улюлюкала“. Важенько було нам, що й казати!.

І от ледве минуло з того часу два роки, а художня продукція ВУСПП, оці самі „томи“, що про них так палко турбувався король українського тиражу, уже посідають перші місця на полицях робітничих бібліотек, а вишніянські „усмішки“ з цих полиць зовсім невесело починають пересовуватись у долину. (Голоси: „У будку!“ сміх). Діалектика, товариші! (Оплески).

Чому так сталося?

Тому, що ВУСПП від свого „народження“ був і є організацією пролетарською, став на пролетарський шлях розвитку нашої культури, а це є єдиний шлях, що забезпечує сьогодні розвиток мистецтва, зокрема літератури.

Хай не гніваються наші супротивники, але їм важко буде заперечити, що на сьогодні пролетарській літературі більшість основних творів дав ВУСПП. Роман „Міжгір'я“ — Івана Ле, роман Володимира Кузьмича — „Крила“, роман Юхима Зорі — „Депо“, епопея Ледянка „На - гора“, повість Кириленка — „Кучеряві дні“, повість Леоніда Первомайського „Околиці“, повість Л.Смілянського — „Машиністи“, поема І. Кулика „Чорна епопея“, поезії М. Терещенка, п'єси Первомайського та Корнійчука — і ціла низка інших творів — ось продукція ВУСПП за останній період. Цього мало, але те, що є, дав ВУСПП, і поруч цього можна назвати небагато книжок інших письменників, таких книжок, що їх можна залічити до пролетарської літератури або вважати за співзвучні нашій добі. Це всім вам відомий „Бур'ян“ Андрія Головка, „В степах“ Сави Божка, деякою мірою „Без ґрунту“ Г. Епіка, „Голубі ешельони“ Панча та „Фалшива Мельпомена“ Ю. Смоліча. З нових книжок іще — „Трактори“ — плужанина Хуторського. Як бачимо, з шістьох названих книжок три припадають на долю спілки пролетарсько - селянських письменників — „Плуг“. Зокрема книга Сави Божка — „В степах“ є найвизначніший твір у цілій сучасній українській літературі.

Цілком природньо, що нашу продукцію намагається заперечувати той, хто перейнятий інтелігентським скепсисом, а не любов'ю до пролетарської літератури. Але з цих намагаць нічого і ніяк не виходить. Учора т. Рабічев навів тут низку позитивних відгуків робітничого читача на книжки наших письменників, хоч би на той самий роман „Міжгір'я“ Івана Ле. Дуже повчально звучали наведені від тов. Рабічева висновки слюсарів, токарів

тощо. Дуже „повчально“ звучали й висновки „жінок службовців“.

Я наведу висловлювання т. Майка Йогансена. Ось що писав він у харківському „Вечірньому радіо“ 3 жовтня 1929 р.

„Я дуже люблю слово і я думаю, воно відповідає мені любов'ю. Я люблю його некорисливою любов'ю, не за те, що воно мене годує. Воно мусить мене годувати, бо я його породив. Я люблю його за те, що воно грається зі мною, розважає мене, утішає й ніколи не забуває мене.

... Я поважаю також і вуспівців, і мені дуже шкода, що організації й інші справи не дають їм змоги написати щось путяще, написати щось таке, що по щирості подобалось би їм самим. (*Сміх у залі*). І серед них є сильні люди, що пожертвували собою для справ організації й реклами революційної української літератури й не мають змоги любити своє літературне ремесло.

... Нехороше, що вони завжди лають вправних письменників і пришивають їм усякі жахливі й зовсім фантастичні ухили. Я бачу в ім'ї малодушність і зневір'я. Невже ж усяка хороша машина — буржуазна? Невже ж ми не можемо, ми, все-світній авангард, робити вправні машини, вправні літературні твори?

Можемо! Так я думаю. І нема чого гукати: „Ця машина вправна, значить вона американська! У цьому творі всі частини пригнані, як у добрій машині — значить автор його контрреволюціонер“. Це є упадництво й одчай“.

Товариші, залишимо на боці очевидне для всіх неправильне техно - мистецьке, не марксистське ототожнювання літературного твору з машиною, що його допустився наш опонент. Художній твір, що родиться з клясової психоідеології письменника й відповідно до цього має свої соціальні функції, а відтак аж ніяк не може вкластися в рамки математичних формул, що за ними не тільки наш радянський інженер, а й найбуржуазний інженер найкапіталістичної країни буде досконалу машину, однаково придатну для нашого соціалістичного будівництва, як і для експлуатації пролетаріату в капіталістичній інженеровій батьківщині, — чи ж можна це будь-яким способом поєднати хоч на хвилину? Я вже не кажу про те, що Майк Йогансен в наведеному уступі карикатурно - механістичним способом змішує дві різні методи — методу науки (в даному разі — інженерії) та методу мистецтва (в даному разі — красного письменства). Даруємо це авторіві.

116 Майк Йогансен — визнаний майстер слова. Майк Йогансен поет, що в його продукції, в основних його працях, ми знайдемо прекрасні революційні твори. Йогансен написав такі поезії, як „Комуна“, „Ленін“, і багато інших хороших поезій.

У чому ж річ? Звідки такі думки? Звідки обвинувачення нас у нелюбові до слова, у засудженні від нас хороших письменників? Звідки обвинувачення нас в упадництві й одчаї?

Я гадаю, що з того самого джерела, звідки з'явилася і його невдала передмова до книжки „Як будується оповідання“. З неправильного, немарксистського, а з буржуазного, часів занепаду буржуазії, розуміння соціальної ролі художнього слова.

„Воно грається зі мною, розважає, утішає й ніколи не забуває мене“.

Ці слова тов. Йогансена є ключ до всіх його літературних концепцій. Для нас художнє слово є найгостріша зброя класової боротьби, для тов. Йогансена воно є іграшка, втіша й розвага. Та й тільки.

Тов. Йогансеніві, що зараз заснував техномистецьку групу „А“ і зманіфестував її, як зовсім близьку до завдань пролетарської літератури, треба стати на єдино певний шлях розвитку нашої культури — на шлях пролетарський — і остаточно пірвати з шляхом буржуазним. Ми мусимо йому в цьому допомогти. Інакше він цілком закономірно вкинеться знов у таке досконале, але „пустодзвонне“ словоплетиво, з якого складається його остання, безперечно майстерна, талановита книжка „Подорож веселого доктора Леонардо та його майбутньої коханки Альчести до Слобожанської Швайцарії“. Щоправда, він ставив собі в цій книжці дуже поважне, з погляду формального, завдання. Він хотів зробити (і зробив) ляндршафт — дієвою особою повісти, головним героєм повісти. В цьому його заслуга. Він подав ляндршафт так, як до нього ніхто не подавав. Читач сприймає його непомітно й непомітно захоплюється ним. Але соціальна роля цієї заслуги також не дуже помітна, і це, здається, стало, нарешті, помітно й самому тов. Йогансеніві. Тим краще для нас і для самого тов. Йогансена.

Ми повинні допомогти йому прийти до розуміння отієї давньої плеханівської формули, що, хоч і не дає нам ніяких

підстав і права нехтувати форму художнього твору, але дає правильне розуміння того явища, від якого тов. Йогансен кидається в розпач.

„Литературный упадок“ — писав Плеханов в „Истории русской общественной мысли“, — всегда выражается, между прочим, в том, что формой начинают дорожить гораздо более, нежели содержанием. Но содержание так тесно связано с формой, что пренебрежение к нему быстро влечет за собой сначала утрату красоты, а потом и полное уродство формы... Но в те эпохи, когда еще только начинается развитие литературы (или искусства), происходит явление прямо противоположное тому, которое мы наблюдаем в эпохи упадка. Тогда не содержание отстает от формы, а наоборот — форма от содержания. (т. III стор. 5 — 8).

Чи можна заперечувати, що ми починаємо творити зовсім нову літературу? Ні, не можна. Засвоюючи попередні надбання літератури буржуазної, ми творимо не її продовження, а зовсім нову пролетарську літературу. Отже, плеханівська формула діє ще на сьогодні повною мірою, скільки нова література, пролетарська література, ще тільки вбивається в колодочки.

Щождо Йогансенової любови до слова й форми, то я дозволю собі нагадати слова Антона Павловича Чехова. Він казав якось: „Мы очень искусны по части формы. Мы сумеем все очень стильно изобразить. Мы знаем, как сконструировать фразу, главу и т. д., но одного у нас нет — бога. Нет, другими словами, чего-нибудь, во что бы мы верили, что мы беззаветно, самоотверженно любим“.¹

Так от — до відома всіх, хто цікавиться шляхами пролетарської літератури, — мусимо сказати, що без великої любови до пролетарської справи, без любови — до рушія революції, пролетаря, будівника соціалізму насамперед, а потім — до слова, як до зброї в боротьбі за справу пролетаріату, без великої віри в сили соціальної революції, в істину творчого патосу нашого життя, не пощастить створити поважної книжки ніякому майстрові слова.

А ВУСПП, навіть на першій порі свого учеництва, навіть не подолавши ще всіх таємниць форми, уже дав поважні твори. Цебто — ми взяли змістом. Знов повторюю, що ми ніякою мірою не відриваємо зміст від форми, ми разом

¹ А. Луначарский. „Достоевский, как художник“. Москва. 1922, стор. 55.

118 з Володимиром. Маяковським глузуємо з тих, про кого він казав: „Для некоторых людей форма и содержание в искусстве все равно, как генерал в мундире“.

Форма звичайно не надягається на літературний твір, як отой мундир на генерала. Вона родиться з цілої психології митця, з його світогляду, і що більше ми будемо поглиблювати наш марксистсько - ленінський світогляд, — то ширшатиме наш творчий обсяг, вироблюватиметься наш стиль, удосконалюватиметься форма наших творів.

Лише таким чином, ми зможемо витворити свою художню методу, що з нею пролетарська література дійде своєї повної гегемонії.

Щоб підійти до питань нашої художньої методи, я мушу спочатку проаналізувати той шлях, що його пройшов „Літературний Ярмарок“, цей „позагруповий альманах“ групи письменників. Проаналізувати цю скорбну, зовсім не буремну, а безпринципну путь нам доведеться саме через те, що вона була цілий час протиставленням до творчих шляхів ВУСПП, була свідомим, іноді злосливим, іноді безпорадним позалаштунковим „злопыхательством“, неспроможним не тільки збити ВУСПП із його пролетарських позицій, а бодай намацати для самих себе хоч таку - сяку платформочку. Отже, шлях „ЛЯ“ є повчальний, саме, як від'ємний приклад.

III

ШЛЯХ „ЛІТЕРАТУРНОГО ЯРМАРКУ“.

Для чого колишнім членам ВАПЛІТЕ Державне Видавництво дало великий альманах, добрий папір, достатні (значно вищі від гартованських) гонорари, рекламу, великий тираж — відразу 500 примірників! — у той час, коли ми б'ємося, і ніяк не доб'ємося, щоб орган пролетарських письменників „ГАРТ“, принаймні, надсилався передплатникам акуратно, а не халтурно?

Для чого всі ці привілеї? Очевидно, для того, щоб група письменників, колишніх членів ВАПЛІТЕ, мала цілковиту змогу (моральну і матеріальну) виправити своєю творчістю минулі помилки, щоб вона на ділі довела щирість свого каяття. Інакше, звичайно, нічим не можна виправдати привілейованого стану колишнього „ЛЯ“.

З чого ж почав „Літературний Ярмарок“?

З брехні.

З одвертої брехні — від першої сторінки, навіть від титулки. Перша книга уже називалася сто тридцять першою, друга — сто тридцять другою і так аж до кінця.

На першій же сторінці першої книги автор вступної статті уже пускав дим у вічі читачеві з приводу західно-європейської преси, що нібито „настирливо запевняє“ когось у якихось властивостях „Літературного Ярмарку“.

Для чого здалася ця брехня? На кого вона була розрахована? Для чого треба було називати першу книгу 131-ю, ніби до цього часу читач (який читач?) уже обізнаний із 130-тма попередніми книгами?

Man muss denken, —¹ як кажуть німці, що ключ до цієї брехні дає така фраза з передмови до 1 книги: „Але все таки... як все таки приємно, як радісно згадувати запашне минуле“.

Якщо цей ключ справді відмикає двері в таємниці „Літ. Ярмарку“, пов'язуючи його з „запашним минулим“ його попередниці, тоді назва 131 не така вже й брехлива! Тоді вона цілком виправдана. Коли ж „ярмарком“ із того світу запевнятиме нас сьогодні, що це не так, що „ЛЯ“ зовсім не був продовженням журналу „Вапліте“, тоді ми знов таки запитасмо:

— Для чого ж згадується „запашне минуле“ і згадується з такою приємністю і радістю?

Отже, — або відверта брехня, або прихована правда. І те й те є добра характеристика нового альманаху, що заступив був свого попередника, журнал ВАПЛІТЕ.

Як же цей заступник поставився до завдань пролетарської літератури, зокрема — до пролетарської літературної організації ВУСПП?

Цікавить нас також, як поставився „ярмарок“ до попутників, яку роботу провадив поміж них, куди скеровував їхню творчість і які твори їхні містив та рекомендував?

На перше питання нам дає відповідь листування поміж співробітниками „ЛЯ“ т. т. Епіком, Копиленком, Сенченком, Масенком, Досвітнім тощо. Апологетика тихих берегів, висміювання пролетарської тематики вуспівських письменників, тупа злість проти них, сліпе націоналістичне захоплення бирючими островами — ось гідний зміст літ-

¹ Можна гадати.

120 ярмарчанського листування. Будь ласка, вислухайте лист Копиленка до Григорія Даниловича:

„Вельмишановний і дорогий наш друг, Григорію Даниловичу!
(Сміх у залі)

Знаю, що сидиш ти зараз десь у глуші нашої українізованої України на березі якоїсь тихої річки й ловиш окунів та матеріал для нового прекрасного оповідання. Правда, це ухил з твого боку. Бо інші пролетарські письменники сидять в цей час на димарях заводів і спостерігають звідти робітничий побут, щоб написати епопею карамельно-сахаринову під назвою: „Татко“, „Дядько“, „Здрастуйте, ми ваші родичі“. І за це під шумок від таких самих письменників одержують звання заслуженого, пролетарського, революційного, радянського, народнього, міжнароднього, інтернаціонального, всесвітнього письменника“.

Трохи далі про те, що назва Бирючий звучніша за Джерсі, чи Гернсі... Ще далі — про бабу Борсиху (згадуємо колишню бабу Параску з Ваплите) і про сентенції Борсичині:

„Діждалася сука допомоги, сама на призьбі лежить, а цуценята брешуть.“

До чого це я? Так собі просто. Цікава дуже баба, тому й згадав“.

А через¹ п'ять рядків:

„У відповідь на твої статті „Мої зустрічі“, шостий секретар тобі відомого літвідомства якийсь Іван Кириленко написав/аж цілі два підвали... Але цікаво, де буває наш друг (Іван Кириленко, І.М.) п'ятнадцять годин на добу? Де він швендяє і в якому оточенні? Канешно, серед гудків, варстатів та робітників словоліварного „пролетарського“ цеху. Отут то й воно!“¹

Це таки правда, що „отут то й воно“. Дотепніше важко було сказати.

Так страшенно „дотепно“ висміював „ЛЯ“ робітничу тематику і так страшенно „глибоко“ розумів він завдання пролетарської літератури. Нарешті, так „дружно“ ставився до пролетарської організації — ВУСПП.

Якась проблема? Якесь теоретичне розрішення болючих питань нашої літератури? Стилю, форми, методи? Аж ніяк! Голе, цинічне самолюбівання з свого пупа, гіпертрофічна пиха з своєї величі та з величі української культури (гісте-

¹ „Літературний Ярмарок“, кн. 7/137, 1929 р.

ричний крик про зверхність української нації та її мистецтва). Будь ласка!

„Ви звикли орієнтуватися на московське мистецтво й не знаєте, що в ньому 50% вашого, що воно починається з вашої лаври, з ваших велетнів Левицького та Боровиковського й кінчається вашим Репіним.

... Ти чув, що бойчукістка Оксана Павленкова зараз реформує керамічний факультет ВХУТЕІН'у? Чув? А ти чув про те, що минулої зими ВХУТЕІН висів на волосинці? Москва переконалася, що тисяча професорів ВХУТЕІН'у — це тільки армія халтурників, що їх треба добре почистити, що вузу треба дати керівника. А коли дійшло до кандидатів на цього керівника, то тільки один Бойчук був на всіх вустах ¹.

Чим не гуси, що колись урятували Рим? Чим ці гуси не нагадують драйхмариних лебедів, оте пак „троне п'ятірне нездоланих борців“, що йшло „крізь бурю й сніг“?

Так, треба сказати, „приємно згадувати запашне минуле“.

А що і як рекомендувалося читачам до вжитку? Будь ласка. Найновіший і найстидкіший спосіб реклами. (Втому ж таки 8 числі „ЛЯ“, стор. 133).

„Трибуналь Цівіль ухвалив: примусити громадянку Стріху Пхутюр'є піднятися або зовсім роздягтися й показатися, як мати родила... Зозе, прекрасна Зозе, не моргнувши оком, роздяглася й показала суддям і всій залі... (і т. ін.)

... Хай живе українська література! — гукнула заля й лягла біля ніг золотоволосої Зозе.

... Так то, дорогі читачі наші! Любіть своїх молодих письменників. Утворіть потрібну на їх творчість атмосферу, героїчну атмосферу! Наші молоді письменники гідні такої атмосфери. От вам приклад“.

Слідом за цією „запашною рекламою“ іде не менш „запашний“ твір — „Чорне озеро“ В. Гжицького, що рекомендується, як зразок, гідний героїчної атмосфери.

А ось іще зразок „скромної“ реклами:

„Прочитали Мину Мазайла? Потисніть же руку „Літ. Ярмаркові“ за те, що він не пошкодував ні сил, ні коштів, щоб дати своїм читачам цю надзвичайної краси річ. Про автора не говоримо: це вище за нас („ЛЯ“ 6/136), 1929. Інтерм. О. Вишні).

¹ „Літ. Ярмарок“ 8/138, 1929.

122 А ось іще — просування „революційної“ літератури в маси:

„Невже ж і Максима Рильського треба вам, читачі ви наші дорогі, „рекомендувати“? Це ж той самий Максим Рильський, що — пам'ятаєте? — колись сказав:

Я молодий і чистий,
Як вічність молодий!

Це ж той самий Максим Рильський, що давно ще, дорогі наші читачі, людей побачив:

Глянь: понад полями
Як дими встають...
Мамо, тепла мамо,
Люди, люди йдуть.

Він, Максим Рильський, і тепер, як вічність, молодий. Він, Максим Рильський, і тепер людей бачить... (і т. д.).
Читайте, читайте, товаришочки наші дорогі... („ЛЯ“ 6/136), 1929, стор. 108 — 109, інтерм. О. Вишні).

А ось пекельно „глибока“ філософія життя, що нею виховував „Ярмарок“ своїх багатотисячних читачів. Ви ж дивіться, яка самошедша глибінь.

„Ось оправдання життя. Ось найвищий змисл, найбільша гармонія, світлий порятунк для тих, хто шукає правду життя. Шопен на скоровірках! Вагнер на примусах. Завісу зірвано, немає більше таємниць, все ясно, все відкрито. Бетговен на м'ясорубці — чорт забирай, та це ж те саме, чого ми всі... Але тут у захопленого автора зіпсувалось щось у середині“. (Інтерм. Л. Чернова).

Ми готові повірити, що не тільки автору інтермедії, а й цілому ярмаркомові „зіпсувалось щось усередині“. І справді, йдучи за автором інтермедії, думаєш: „Яка тифозна курка тремтливою лапою дряпала ці рядки?“ І доходиш висновку: літярмарчанська тифозна курка. (Сміх). Справді бо, який радянський орган, що хоч крихту себе поважає, допустить ся отаких „шикарних“ дотепів:

„Теляті графуйте чи вгадала я, що Остап купив нові вишні пис... пи... до... нім і викомарює тепер за Едварда Стріху. Гапочка“ („ЛЯ“ 8/138), 1929).

Отже, йдучи малахіянськими шляхами в „голубую даль“, „ЛЯ“ ні в яку даль не зайшов, а зайшов він у справжній-сінький безпорадний тупець. Трохи дивно, але це факт,

що справжню безпорадність і розгубленість перед труднощами реконструктивної доби дуже яскраво, емоційно відбив за всіх ярмарчан у одному своєму абзаці не ярмарчанин, а член ВУСПП. Це дивно, але факт. А факти річ уперта, як каже англійське прислів'я, добре відоме й самому авторові того абзацу. Послухайте його.

„І в цьому троні сконцентрувалася одна думка: що таке пролетарська література й які її шляхи? Де слово — одне, одиноке, яке треба сказати своїй класі, слово, що з'єднало б у ціле мільйонову гаму почуттів, настроїв, передчуттів, вагань? І вечорами, коли надходить творча хвилина і з нічого родиться, журить нескінченне творче надхнення, ніби знаходиш відповіді на ці питання. Сам процес творення заглушає своїм багатством“.

Чим не вирішення проблем пролетарської літератури? (Голоси:—Хто цей вуспівець?) Почекайте. (Сміх) Чим не марксистське, не більшовицьке тлумачення надхнення? Чим не високо-культурне пояснення тих творчих імпульсів, що родяться людині „з нічого“? Просто, коли надходить вечір і „журить нескінченне творче надхнення“.

Отже, немає й нічого дивного, що зараз же в другому абзаці автор філософської інтермедії впадає в цілковиту прострацію.

„Але на другу днину,— пише він,— коли рядки вже встигли стати чужими, сірими, спопелілими, питеш сам себе: невже це нове, невже це одиноке, що ти дав своїй класі?“ („ЛЯ“ 5/135 1929).

Факт. Мусите визнати, що це одиноке, що можуть дати ті, хто не хоче рішуче, по-більшовицькому відрізати свої хвости „запашного минулого“, хто не стане рішуче на пролетарський шлях розвитку нашої культури, єдино для нас можливий, єдино мислимий для нас. (Голоси: Називай прізвища! Хто цей вуспівець?).

Товариші, наша організація ніколи не мала за своє завдання приховувати отаких „ідеологів“ пролетарської літератури. Отже, ви не турбуйтеся, ми не думаємо приховувати і на цей раз.

Вуспівець, що так емоційно порушив ярмарчанську змову масок і викрив їхню суть, це тов. Володимир Юринець. (Голоси: Скандал! Шум у залі) Не заперечую. Але ми мусимо бути йому дуже вдячні, бо для нас стає зрозумілим,

124 чому „Літературному Ярмаркові“ тільки й залишалося, що лаяти нас отакою сердитою лайкою:

„Засмажені на сковороді і втоплені в коряковій воді, вони не дохнуть, а тільки стають ще нахабніші. Ремесники, зайняті керуванням і продукцією машин, не завжди помічають їхні фіглі... („ЛЯ“ 3/133, 1929)

Здається, питання про те, хто швидше здохне,— пролетарська чи буржуазна література,— уже вирішене історією. Тому доцільно буде задресувати інтермедиста Авероеса саме до пролетаріату, що це питання давно проголосував.

Ми тільки нагадаємо Авероесу, що хоч кухар Людовика XIV і повісився через те, що йому не вдався якийсь там совс, але ми, навіть „засмажені на сковороді і втоплені в коряковій воді“, не тільки не думаємо здихати від того, що „Літ. Ярмаркові“ не пощастило запаскудити всю нашу літературу, а навпаки: ми торжествуємо. Ми гордо підносимо свої прапори й заявляємо:

— І не пощастить.

Так метушився „ярмарком“ від нумера до нумера свого безпорадного альманаху. Під цвяхкання циганового батожка, під зубоскальство редакційного блазня та під задоволене потирання рук обивателя і міщанина.

Жадної творчої проблеми. Жадного поважного питання! Цілковите „благополучіє“ і трохи нервове травлення...

Аж ось у книзі десятій зацікавлюється нарешті „ЛЯ“ робітничою тематикою й подає своє оригінальне тлумачення цієї проблеми. За „ЛЯ“ виходить, що показувати робітника на виробництві, змальовувати заводську обставу тощо — є вульгаризація і підлабузництво. Мовляв, там важко працювати, а письменник цього не знає. „Нехай, сука, піде та спробує“, як елегантно висловлюється Копиленко у „Визволенні“. Як же треба подавати робітника? Ширше. Глибше. В ЦК партії, в Комінтерні тощо. Бо він же, мовляв, той, чия диктатура.

Філософія, що й казати, правильна. Забувають тільки, що ми сказали про це досить стисло ще на другому нашому з'їзді. Дозвольте мені прочитати уступ із стенограми.

„Чи треба повторювати, що основним нашим завданням, як письменників, є завдання вивчитись нарешті писати так, щоб зуміти показати цього героя наших днів? Показати робітника продуцента не лише економічних цінностей, а й продуцента нових думок, но-

вих ідей. Адже, робітник визначає зміст нашої епохи. Робітник є панівна постать нашого часу. Бо ж, як і в кожному епоху, думки кляси, що панує економічно, є панівні думки, так і в нашу епоху думки пролетаріату є панівні думки. Ми це добре усвідомили собі за Марксом. Та ми ще не дійшли того, щоб ця свідомість стала нам за справжнє джерело творчості. Ми засвоїли собі лише зовнішність робітничову і подаємо його, так би мовити, з поверхні¹⁾).

„ЛЯ“ з великою пихою переказав це своїми словами, звульгаризувавши його теорією відриву робітника від виробництва, прихованою за прапорами Комінтерну та за дверима тресту. І все це, гадаєте, в порядку принциповому? Аж ніяк. Просто виникла потреба захистити винахідника Саву з невіддаленого роману „Визволення“, що друкувався на той час у „ЛЯ“. Про цього Саву вони так писали в одній із своїх реклям:

„... Саву винахідника, хоча цей Сава й не має на руках найсвятішого на думку вульгаризаторів знаменія, молотка чи французького ключа...“

Видать — тяжко хорі люди. Ярмаркове життя, певно, не веселе життя, коли домовилися до таких „мрачних істин“. Дамо їм спокій і пошукаймо на ярмарку чогось веселішого, бадьорішого, самостійнішого та просто свіжішого.

Наш пленум мусить зацікавити, зокрема, роля тих комсомольських письменників, що кинули свою організацію і перейшли до „Пролітену“, далі — до „Літературного Ярмарку“, а сьогодні є в „Пролітфронті“. Що робили вони в „Літ. Ярмаркові“? Адже з того, що ці письменники кинули свою організацію і перейшли до нової організації, не можна зробити апіорного припущення, що вони відразу стали чужі пролетарській літературі і пішли в „обнімочку“ з „милим читальником“ „Літературного Ярмарку“ та з Іваном Сенченком. Навпаки. Треба, сподіватися, що комсомольські поети пішли до „Пролітену“ для того, щоб переорати там дубові гряди і посіяти нове, свіже, пролетарське зерно, а зовсім не для того, щоб підписатися під ідеологією колишніх ваплітян.

Відомо, наприклад, що І. Сенченко страждав на „морську хворобу“ і, яко письменник радянський, потребував

¹ „Пролетарська література за доби реконструкції“. Доповідь на 2-му з'їзді ВУСПП. Вид. „Укр. Робітник“, 1929, стор. 32.

126 товариського втручання хоч би й тих самих молодняківців, втручання рішучого, втручання такого, що могло б збити т. Сенченка з небезпечних позицій сенченківського маринізму й допомогти йому відшукати шлях до справжньої революційної радянської літератури.

Що ж робить ця група? Очевидно, вона це й робить. Інше припущення було б дивним щодо комсомольських поетів. А втім, дамо слово тов. Масенкові. Читаю його лист до того ж таки І. Сенченка.

„Оптимістичний мій друже, Іване Сенченку, братіку мій... Покинув би мріяти про тяжкі лаври морського професора, лаври, щодо них добрі люди присовокуплять багато дохлих собак раніш, ніж професор опублікує свою дисертацію.— покинув би всю ту суєту - суєт, та приїхав би, хоч на кілька день, сюди, на лоно, чи власне до джерел тихого Слобожанського Акваріума. Полежали б на березі Слобожанської Місісіпі та може пополовали б і половили рибу...

... Село живе тихо та спокійно. Живує, купається в Дінцеві, танцює неділями у сельбуді та гатить помаленьку греблю.

... Наприкінці, оптимістичний мій друже, Іване Сенченку, хочу гукнути:

— Хай живе наш майбутній „Пролітен“

Твій Терень Масенко¹

Дуже зворушливо.

Бачимо, що поет з „Молодняка“ став психоідеологічним бранцем Івана Сенченка. Твій Терень Масенко! Це демонстративне освідчення не обмежується листом до „братіка Івана“. Тов. Масенко пише, крім того, спеціальний морський вірш— „Хай гремлять і зростають порти“, присвячує його своєму новому „оптимістичному другові“, друкує в „Літературному Ярмаркові“, як дань за свої минулі молодняківські „гріхи“, як своє сьогоднішнє credo в морських питаннях.

А щоб відразу дати одкоша марксистській критиці, що може спробувати не дуже позитивно оцінити цей емоційно психо - ідеологічний „мезальянс“ та його наслідки, „ЛЯ“ дає слово такому визнаному авторитетові, як вічно юний Остап Вишня. Той ехидно запитує в інтермедії:

„Так як по - вашому? Хай гремлять і зростають порти, чи ні? Я знаю: дехто обов'язково в цьому вбачить не більше й не менше, як український імперіялізм (свят! свят! свят!)... Ну вроді якогось вовкулаки чи сіки - лялі, вови - хо“.

¹ „ЛЯ“ 7/137, 1929 р.

Звичайно, що пролетарська критика тепер і не поткнеться до тов. Масенка, бо ж з одного боку „братік Іван“, і з другого — Остап Вишня і „сіки-лялі-вови-хо“, а тов. Масенко — посередині. Неприступ.

Отже, дехто з групи комсомольських письменників опинився в полоні у „ЛЯ“ і відтак почав брати участь у виробленні ярмарчанського стилю, що зветься „активний романтизм“.

Цей стиль потім переходить і до Пролітфронту. А що ми також шукаємо свого стилю, то нам цікаво подивитись, що то в людей за „активний романтизм“? Коли щось путяще, то чому не повчитись? Головне, довідатися, хто є замовець того стилю і що вважається на ярмарку за початки та за джерела названого „активного романтизму“. Отже, до цього й беремося.

IV

АКТИВНИЙ РОМАНТИЗМ ТА ЙОГО ЗАМОВЕЦЬ

Товариші, де а пріорі ми з найбільшим поспіхом можемо почати свої розкопки? Гадаю, що єдино певним джерелом для нас можуть стати знов таки ярмарчанські інтермедії, прологи та епілоги. Адже в них і вкладена вся езопівська мудрість ярмарчанських філософів, всі скарби їхніх теоретичних висловлювань.

Отже, з вашого дозволу встромляю заступ у цей дещо таки трухлявий ґрунт. Отверзаю скарбницю дев'ятої книги:

„Милий читальнику! Привіт, давай твою руку і немен зі пляц. (Сміх у залі) У нас із тобою багато справ, багато треба поговорити, порадитись, помріяти, майнути думками під оболочи...

Як і годиться людям, коли вони шукають стиль пролетарської літератури. Отже, покищо — все йде гаразд.

... та дещо й спам'янути незлим, тихим словом.

І це добре. Бо таки й спам'янути є що. Гай, гай! — міг би сказати „милий читальник“, розпалюючи свою пахучу люльку.

... ти мав велику насолоду і приємність зазнайомитись якнайближче із почесним Сенатором Ярмаркому, а саме: з Коментатором великого Стагірита сивим Авероесом, з вічно юним Остапом Вишнею, з похмурих демоном сучасності Леонідом Черновим (сміх

у залі) і з високо вченим філософом Володимиром Юринцем (Голос: А яке!). Так, ти справді мав велике задоволення, знайомлячися з цими мужами мудрости й гострословія, справедливо вважаючи, що чогось подібного до їх творів... ти не зустрічав в жадній із відомих тобі літератур.

Гадаю, що й з цим твердженням можна погодитись, якщо спустити з ока одну, дуже, на жаль, популярну ще серед деяких шарів суспільства літературу і справедливо зважити на велику скромність ярмарчанського проповідника, що дуже гречно не згадує про неї жадним словом. Слухаймо ж його далі.

...Правда... на початку твій розум і твої почуття були страшенно обурені... ти, любий читачу, палав, як на вогнищі, і бігав поміж трьох сосон. Потім ти зрозумів... Згоджуємось із твоїми твердженнями, що наші літярмарківські інтермедії, прологи та епілоги були, є і будуть підготовчою школою до майбутнього активно-романтичного мистецтва... З цих зародків і мусить вирости активна романтика, так ти пишеш, наш любий читальнику, і твоє слово є істина.

Ну, „слава тебе тетерю“, як кажуть росіяни. Докопалися! Дійшли істини. „Милий читальник“ „Літературного Ярмарку“ визнав оті всі інтермедії, прологи та епілоги, — з бабою Борщихою, з цуценятами, з золотоволосою Зозе та з тифозною куркою, — за підготовчу школу до майбутнього активно-романтичного мистецтва. „Милий читальник“ рішуче погодився на тому, що вони, оті інтермедії, прологи та епілоги, були, є і будуть підготовчою школою і т. ін. Мовляв, це тільки цвіточки, а ягідки ще будуть.

Заінтриговані до краю, ми втрачаємо терпець і, нарешті, запитуємо:

— Та хто ж це такий, нарешті? Хто, нарешті, цей милий читальник і, кінець - кінцем, замовець активного романтизму?

Мовчанка.

— Робітник? Пролетар з індустріального центру? Робітник із тресту? Той, що без молотка й без французького ключа? Винахідник? Чи може робітник із тих високих установ, що про них згадувано?

... Правда, спочатку ти, ніби ogrітий чимсь дебелим по лобі, — оторопів, остовпів, навіть переляканий почав кричати пробі... (Сміх).

Таке читаємо ми далі й робимо з цього висновок, що „милий читальник“ — наврод щоб був пролетар (все одно, чи з ключем, чи без ключа). Той би, поперше, нізащо не дав огріти себе по лобі, а скорше огрів би (чи ключем чи й так просто) по лобі „літярмарком“ і примусив би його закрити пробі.

Так хто ж тоді цей таємничий читальник? Хто ти, вередливий замовцю активного романтизму?

... Півник у сірій світці наопашки... досить елегантно стрибнув тобі на плече і, так само елегантно, закричав наймелодійнішим у світі голосом, кукуріку. Ти схаменувся. Де дівся твій переляк і той невдачний афект! Навпаки, стиснувши вдячно півникову лапку, ти попросив пробачення у Ярмаркому і, запаливши свою пахучу люльку, надіслав на його, Ярмаркому, адресу доплатним листом свої вірші... Отож, милий читачу, ми помирилися... Потім ти зрозумів, що й автобус і поштовий вагон, який так швидко і точно перевозить твої поезії із Кобеляків до Ярмаркому... (Сміх і шум у залі. Вигуки: Аж ось він де!).

Так ми знайшли, товариші, того читальника, чие слово для ярмарчан „є істина“.

Отже, в чому полягає для ярмарчан найголовніше лихо? Це лихо полягає в тому, що вони метушилися, відірвані від пролетаріату і зв'язані з кобеляцьким малоросом — з пахучою люлькою в зубах та з графоманськими віршами в кишені. Він показував їм свої уподобання, а не пролетаріат. І вони не помічали навіть, як самі ж компромітують своє гасло „активного романтизму“, не помічали, як „творчість“ їхніх же таки однодумців і спільників компромітувала їхню ж таки „романтичну ідейку“.

Але цю свою скомпромітовану „ідею“ вони, і оком не моргнувши, передають до Пролітфронту.

Насамперед вони хотять запевнити себе і всіх своїх милих читальників, що все у них гаразд і що вони почувають себе переможцями. Маніфестують вони свій настрій страшенно поетично. Читаємо в 141 книзі:

„Привіт тобі, милий читачу! Вітає тебе редакція „Літературного Ярмарку.“ Вітає й цілком поділяє твої оптимістичні думки про дальші шляхи української революційної літератури. Ми йдемо вперед, прапори наші стрімко підвелися вгору, а наші кроки такі ясні й чіткі, як і твоя думка про український письменницький актив і про нашу критику. Ти цілком справедливо стверджуєш, що українська революційна література, точніше пролетарська, ніколи не оглядалася назад“.

130 З чого б це, сказати, таке раптове зречення своїх традицій згадувати „запашне минуле“? Чи не наступив бувас хтонебудь зайцеві на хвіст, що він не тільки починає сірники засвічувати, а навіть нову „теорію“ висуває, за якою українська пролетарська література, всупереч будь-якому здоровому глузду, уже „ніколи не оглядається назад“. А втім — слухаймо далі, адже, ми вже до всього звикли.

... справедлива думка твоя, що сьогодні ця література уже вельми поважний та звичайний факт нашої дійсності й що вона — література пролетарська — хутко розвивається.

... Ти правду кажеш, що вісім років тому навколо Миколи Хвильового об'єдналася ціла група молодих, що тяжили до Хвильового, наслідували, переспівували, списували, і що ця група сьогодні вже переросла списування й наслідування. Вона підтяглася не одним десятком до свого керівника й становить на сьогодні основну ланку української пролетарської літератури.

Як бачите, „Ярмарок“ з притаманною йому великою... скромністю називає себе „основною ланкою“ і дуже оригінально пояснює далі керований від партії процес розвитку української пролетарської літератури. Наведемо, отже, цей скромний кавалок літературного краму, де „трішечки“ перебільшено ролі особи в історії, „трішечки“ зменшено ролі партії, але, треба гадати, на користь пролетаріатові:

... ти правий, що саме Микола Хвильовий, а не хто інший привів до української революційної прози до 20 найпотужніших сучасних письменників, найпопулярніших і найбільш підготованих до тих завдань, які ти ставиш, любий читачу, перед пролетарською літературою.

Дамо змогу самому тов. Хвильовому при нагоді розтлумачити своїм товаришам, що вони прислужуються йому не менш удало, ніж криловський ведмідь прислужився довірливому пустельникові.

Тов. Хвильовий зумів пірвати рішуче, по-більшовицькому з своїми минулими помилками, і величезну помилку роблять ті, що й тепер ще намагаються грати на тому минулому й докоряти т. Хвильовому тим минулим. Ми повинні констатувати, що отакі писання видимо розраховані на те, щоб спровокувати нерозважних критиків на такі докори та на заведення непосереднього зв'язку між минулими помилками т. Хвильового й сьогоднішньою його літературно-політичною роботою. Попереджую, що на цю провакацію ми не маємо наміру піддаватися.

А тепер, щоб підперти свої твердження про те, що деякі свої здобутки та досягнення „Літературний Ярмарок“ передав до Пролітфронту і що читач, на якого має спертись Пролітфронт, це — той самий, знайомий уже нам ярмарчанський „милий читальник“ з пахучою люлькою в зубах, — подаю до вашої уваги прощальну елегію з останньої книги „Літературного Ярмарку“.

— До побачення!

До побачення в інших журналах і, зокрема, шановний читачу, до побачення в новому журналі „Пролітфронт“, що його перший номер появиться цими днями (за ред. М. Куліша, І. Сенченка, Ів. Момота, Т. Масенка, Ю. Яновського, Арк. Любченка й П. Панча). Зігравши свою чималу роль (звичайно, не без помилок), „ЛЯ“ відходить в область історії. Ніколи ви, шановний читачу, не побачите вже ні цієї каруселі, що завжди розпочинала номери „ЛЯ“, ні цих малюнків на його берегах, ні петрицьких сорочок, ні ні... і т. д. І це все відходить в область історії. Так завжди було. Народжується, живе і вмирає. Шкодувати треба б було тільки в тому разі, коли б „ЛЯ“ продовжував жити, покинутий основною групою своїх співробітників: його життя виродилося б у таке нікчемне, сопливе, існування, яким жевріють різні „авангарди“ з „а“ і без оного.

З доручення редакції — М. Хвильовий.

Нарешті, вважаю за свій обов'язок ще раз рекомендувати шановному читачеві літературно-громадський місячник „Пролітфронт“ на 1 рік — 8 крб., на 6 міс. — 4 крб 50 коп... (і т. ін.).

Отже, товариші, після цього щирого надгробного слова коло домовини „ЛЯ“ ми мусимо чесно передплатити вже новий журнал, нової організації — за 8 крб. на рік — і взятися до читання його та до висновків з нього.

Але перед цим дозвольте зробити перерву, щоб відпочити й набратись духу. (*Тривалі оплески*).

ДРУГА ЧАСТИНА

✓

ПРОЛІТФРОНТ

Товариші! Перед нами „Пролітфронт“. Непогано виданий журнал. З обох боків — червоним по білому — українськими й латинськими літерами написано — Пролітфронт. У передмові, що зветься „До читача“, сказано, „Боротьба з мистецтвом буржуазним, з ворожою нам ідеологією, в явних і прихованих формах, боротьба з фашистівською ідеологією, як, наприклад, з донцовщиною, з ідеологією, 131

132 давно викинутою на смітник історії, з націоналістичними проявами всякого ґатунку (хвильовизм тощо) є перше бойове завдання Пролітфронту". Отже, ця частина деклярації, як і ті абзаци, де мова мовиться про зв'язок з робітництвом, нас цілком задовольняють і дають нам підстави вважати нову організацію за свого політичного однодумця.

Але...

„Поклавши в основу своєї роботи пролетарську ідеологію і програмові постулати комуністичної партії, Пролітфронт, проте, не забуває, що цю ідеологію і ці постулати беруть за гасло тепер всі існуючі на Радянській Україні літергазації“.

Так говориться в другому абзаци передмови. І це таки свята правда. Інші організації беруть пролетарську ідеологію, кладуть її в основу, але, поклавши першу цеглину, не кладуть другої, і через те шлях до пролетарської літератури залишається перед нами не зовсім забрукований, часом залишаються вибоїни, на яких можна ламати ноги.

Ми вважаємо, що пролетарська літературна організація, як це цілком правильно відзначив у своїй відповіді на привітання тов. Кириленко,— мусить іти до інтернаціонального зв'язку з братніми пролетарськими літературними організаціями всього Союзу. Пролетарська літературна організація мусить дбати про класове об'єднання всіх національних загонів пролетарської літератури на Україні, а далі й про інтернаціональне об'єднання з братніми літературами всіх народів СРСР. У платформі Пролітфронту про це (покищо?) нічого не сказано, отже з цього погляду платформа нас не зовсім задовольняє.

Нарешті, літературний матеріал першої книги „Пролітфронту“ також не має чогось стільки визначеного, що дало б нам підстави вважати нову організацію за пролетарську, хоч вона й має в своїх лавах письменників, що їх пролетарська громадськість справедливо вважає за зовсім близьких до пролетарської літератури, чи таки й за пролетарських.

Отже, здається ясно з Пролітфронтом? Мусимо терпляче чекати на дальше самовизначення цієї групи, по - товариському їй у цьому допомагаючи.

Якщо це ясно, то дозвольте відразу ж порядком товариської допомоги, зазначити, що ми ніяк не можемо погодитись на таке виховання пролетарських літературних кадрів, яке запроваджує в своїй практиці Пролітфронт. Тов. Епик

учора досить довго готорив тут про виховну роботу Пролітфронту серед харківського робітництва. І нас кликав до такої праці. Дозвольте продемонструвати наслідки цього „виховання“. Ось вірш робітника ДЕЗ'у Леона Деменка, уміщений у першій книзі Пролітфронту:

ПРОЩАННЯ

Край неба вечір більше не палає
Пташиний спів десь флейтами востаннє...
І кожен з нас у серці заховає
Надії жар і біль прощання.
Дніпро й Кічкас востаннє нам співають
Зеленим сумом кучерявих хвиль...
У поцілункові (ах, яд любови!) (Сміх і шум у залі)
Злилися ми, сховавши біль...
А місяць б'є зірчаним водограєм,
Зірки сплітає барвистими дугами...
Піду від тебе на світанку я,
Блукаючи степами та яругами. (Шум).

Товариші пролітфронтівці, якщо ви так „виховуватимете“ робітників і далі, то ці кадри прийдуть не до пролетарської літератури, а заблукають десь у малахійанські „голубі далі“. Тоді Пролітфронт зможе сказати: „От бачите, пролетаріят такий самий, як і ми, а ви наливали“. (Сміх, оплески).

Ми не хочемо, щоб вам трапилась така неприємна історія. Ми по-товариському застерігаємо вас від неї. Ми, відверто кажучи, не хочемо й не можемо мовчати, коли йдеться на те, що, може, через кілька чисел „Пролітфронту“, ви, спираючись на подібну „творчість“, скажете нам: „не шийте нам, будь ласка, ніяких ухилів та збочень від лінії пролетарської літератури, бо сам пролетаріят столичних велетнів пише так самісінько, як і ми“.

Автор цитованого вірша — молодий і безперечно талановитий. Це відчувається з цього вірша. Але дивіться, в який бік цей молодий автор пішов. І замість того, щоб зупинити товариша, застерегти його від небезпеки, сказати йому: „друже, не туди завертаєш“, товариші охоче містять цей вірш у „Пролітфронті“, пишаються з своєї виховальної роботи й кажуть: „на осінь ми введемо в українську літературу дванадцять письменників - робітників“.

Це прекрасно, що товариші взяли нарешті до тієї роботи, яку до цього часу доводилося робити самій нашій організації. 12 письменників - робітників — це ж ціла 133

134 нова література! Отже, ми ніяк не хочемо сперечатися про число, хоч воно трохи й дивне і ніби аж євангельське. Але мусимо попередити, що, коли ці 12 робітників принесуть подібні 12 віршів, то перед пролетарською літературою постане серйозна небезпека. (З місця: Це письменникозаготівлі). Трохи нагадує. Чи пощастить тільки виконати? (З місця: Він не так написав, вірші перероблені Аркадієм Любченком). Не знаю таємниць Пролітфронтівської лябораторії, не знаю, чи тут прикладено редакторського олівця, чи ні,—розглядаю цей факт, як він є. А факт цей ми не можемо визнати за факт пролетарської літератури. Це її антипод. І треба було застерегти від цього товариша, а не вкидатися в апологетику любовних хемікалів, після яких людина починає блукати степами та яругами. Я гадаю, що пленум висловиться проти такої виховальної роботи Пролітфронту. (Голоси: Правильно!).

Висновок. Ми ще не маємо достатніх підстав, при всьому нашому щирому бажанні, назвати Пролітфронт організацією пролетарською, хоч і знаємо, що в ній є пролетарські письменники: ми мусимо зробити ті застереження, що я тут виклав, сподіваючись не на гірше, а на краще, не на те, що Пролітфронт образиться, а на те, що він зрозуміє, а коли зрозуміє й доведе це творчістю своєю, то тоді цілком природно розв'яжеться питання про щільнішу консолідацію сил. На цьому можна кінчити про Пролітфронт і перейти до дальших питань. (Голос з місця: Записка).

Товариші, автор цитованого від мене віршу подав мені таку записку:

„Я подав декілька віршів Любченкові, він вибрав два вірші і в вірші „Прощання“ встановлено: „Ах, яд любови“. (Бурхливі оплески. Шум, вигуки).

(З місця: Треба надіслати привітання! (Оплески)).

Привітання? Я гадаю, що воно буде зайве: адже Пролітфронт і, зокрема, т. А. Любченко знають і так, що ВУСПП дуже цінує їхні заслуги перед пролетарською літературою. Щождо їхньої відсутності на цьому засіданні нашого пленуму, то тут справді доводиться пошкодувати. Вислухати дуже змістовне й не менш повчальне привітання від клубу пролетарського студентства, не кажу вже про цю записку, було б для товаришів пролітфронтівців дуже корисно,

Та, певне, вони так перевантажені виховальною роботою серед харківського робітництва, що не змогли прийти. Але треба сподіватися, що вони свого часу придуть.

VI

ДИСЛЮКАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНИХ СИЛ

Отже, товариші, на сьогодні топографічна мапа української радянської літератури виглядає так. У центрі ми бачимо основну організацію ВУСПП—передовий загін пролетарської літератури, з її секціями національних меншостей—єврейською та російською, організацію, що репрезентує пролетарську літературу України у всесоюзному штабі пролетарської літератури—ВОАПП, а також у міжнародному бюро революційної літератури. Організацію масову, зв'язану найміцнішими зв'язками з індустріальною периферією, організацію, що цілком закономірно зростає під проводом комуністичної партії—творчо й зміцнюється організаційно, а відтак, послідовно йде до нових боїв за гегемонію пролетарської літератури.

В роботі окремих членів ВУСПП, в тому числі й наших керівних органів і наших друкованих органів, були і є *значні* помилки, але основне спрямування організації від часу нашого 2-го з'їзду до сьогоднішнього пленуму, як і від першого дня існування ВУСПП, не розминалось і не розминається з намічуванням від партії пролетарським шляхом розвитку нашої культури.

Ідучи цим шляхом і надалі, продовжуючи з такою ж непримиренністю боротися за принципові засади пролетарської літератури і створюючи нові літературні факти, гідні уваги пролетаріату, ВУСПП щодалі, то з більшими наслідками, з більшою ефективністю виконуватиме поставлені перед нами завдання реконструктивної доби.

Поруч із нами б'ється за гегемонію пролетарської літератури наш найближчий спільник і бойовий товариш—Всеукраїнська спілка комсомольських письменників „Молодняк“. Якщо й траплялася коли в нашій спільній роботі і боротьбі будь-яка некоординованість акцій, то її можна покласти на карб хібащо нашого невміння добре керувати, добре налагоджувати дружні взаємини, але не можна розглядати, як розходження в *основних* принципових настановленнях обох організацій. До повної консолідації 135

136 сил ВУСПП і „Молодняк“ ідуть цілком послідовно, під одним прапором. На наступному секретаріаті ВОАПП буде практично розв'язано питання про вступ „Молодняка“ до ВОАПП.

Далі — Всеукраїнська спілка пролетарсько - селянських письменників „Плуг“, яка активно допомагає нам у нашій боротьбі за гегемонію пролетарської літератури своєю роботою, своєю значною продукцією, що за останній час особливо зросла. (Згадуваний уже роман С. Божка „В степах“, повість Хуторського „Трактори“, повість Добровольського „Залізний кінь“, Вільхового — „Зелена фабрика“ тощо).

Останній рік блокувалася з нами група „лівих“ — „Нова генерація“, яка нещодавно заявила через пресу про своє бажання вступити до нашої організації. Про це має докладно говорити в своїй доповіді тов. Кириленко, я тільки хочу зазначити наперед, що справжня консолідація сил у нас може відбутися лише на ґрунті рішучого засудження від „НГ“ ідеологічних вад у її попередній роботі й цілковитого визнання, як обов'язкової для себе, ідеологічної й творчої платформи ВУСПП. Без цього ми собі не уявляємо вступу „НГ“ до нашої організації.

Як одного з найближчих своїх спільників, маємо організацію революційних письменників „Західня Україна“, яка останнім часом, від моменту свого з'їзду, виразно стала на пролетарські позиції і відповідно до цього переглянула свої лави й звільнила їх від елементів, чужих пролетарській літературі. Отже, нині з „Західньою Україною“ у нас створився справді міцний, щільний зв'язок.

Зманифестувала себе, як зовсім близьку до завдань реконструктивної доби, нова техно - мистецька група „А“. На жаль, вона ще не встигла підперти свою декларацію літературними фактами. Отже, для добросусідських взаємин з нею покищо є лише одна підстава — згадана декларація. Той факт, що наш пленум вітав від ім'я „групи А“ тов. Смоліч, автор „Фалшивої Мельпомени“, свідчить, мені здається, про те, що ця організація справді має намір дружньо з нами працювати.

Нарешті, маємо нову організацію — Пролітфронт, що оголосив себе в пресі за політичного однодумця ВУСПП і взяв, отже, на себе зобов'язання битися разом із нами проти літератури буржуазної, націоналістичної, упадни-

цької, за літературу пролетарську, за її творчі шляхи її методи, за її ідейну гегемонію. Залишається не тільки чекати на виконання цих великих зобов'язань, а й допомагати товаришам.

Всі ці організації об'єднує Всеукраїнська федерація революційних радянських письменників, що ближчим часом повинна нарешті розгорнути свою роботу, в якій ВУСПП мусить узяти найактивнішу участь.

Так виглядає на сьогодні дислокація живих радянських літературних сил на Україні. Про небіжчиків ми вже говорили. Їхні свіжі горбки — уже за лінією фронту. Там поміж них і горбок Поліщуківського „Авангарду“. На 2-му з'їзді ВУСПП ми говорили про нього, аналізувавши його шлях: „річ в тому, щоб позбутися своїх тяжких хиб, виликуватися від тамар та від „варстатів“, зростися з радянською революційною дійсністю, взяти курс справді на індустріалізацію, а не на міщанське, дрібнобуржуазне триндикання. Виликуються — їм же краще буде. Не виликуються — революція не загине“¹.

На жаль, вони не виликувались, докотились до брудного порнографізму та ганебних антипролетарських „афоризмів“ і на цій межі загинули. Але не треба забувати, що класова боротьба в літературі не лише не припиняється, а навпаки — загострюється і має загострюватись так само, як загострюється вона на всіх ділянках життя нашого Союзу.

Борючись проти явного і прихованого класового ворога в літературі, ми мусимо вперто шукати художню методу пролетарської літератури, поглиблюючи свій марксистсько-ленінський світогляд, мусимо виборювати й вдосконалювати свій стиль.

VII

СТИЛЬ І ХУДОЖНЯ МЕТОДА

Про шукання стилю пролетарської літератури, про нашу художню методу, як органічну частину стилю, ширше стоятиме питання на осінньому пленумі. Мені доведеться зараз зачепити ці питання лише побіжно.

Наші вуспівські теоретики давно вже оголосили і досить одноставно відстоювали до цього часу пролетарський

¹ „Пролет. літ. за доби реконструкції“, стор. 121.

138 реалізм, як стиль, що має стати панівним у нашій літературі. Це було певне випередження процесу, бо про викінчений такий стиль ми ще говорити не можемо.

Дехто називав цей стиль діалектичним реалізмом, а дехто, як запевняє Пролітфронт, — монументальним. Мені здається, що термін „монументальний реалізм“ виник був не в літературі, а — на театрі, поруч із такими ж невиразними термінами, як „умовний реалізм“, „конструктивний реалізм“, „експресивний реалізм“ тощо; в літературі, принаймні, ніхто з наших вуспівських теоретиків цього терміну не виставляв і такого просто собі „монументального“ реалізму не пропагував. Гаслом ВУСПП був пролетарський реалізм, термін, що тенденцію його легко зрозуміти кожній неупередженій людині. Він значить — пролетарський матеріялістичний революційний світогляд, і звідси шукання засобів реалістичного зображення життя за марксистсько-ленінською діалектичною метою. Це перша, визначена від нашої організації, лінія стилевих шукань.

Друга лінія ішла від „Літературного Ярмарку“. Я вже казав у попередніх розділах доповіді, що гасло „активного романтизму“, що проголосив був „ЛЯ“, нині перебрав Пролітфронт, і з цією спадщиною виступає нова організація уже в першій книзі свого журналу, як супротивник пролетарського реалізму.

Отже на сьогодні визначились найбільш виразно ці дві лінії. Визначились вони стільки виразно, що дехто з товаришів ладен звести всю класову боротьбу в літературі до боротьби за стиль, або до боротьби стилів.

Я мушу тут застерегти товаришів від цієї помилки. Ми не можемо пристати на той погляд, що класова боротьба в літературі обмежується стилевими змаганнями. Щойно вчора Івченків роман „Робітні сили“ стояв на полицях робітничих бібліотек, а можливо, що й сьогодні він ще стоїть на деяких полицях. Тов. Рабічев демонстрував нам захоплені відгуки на цей роман з боку жінок службовців тощо. Очевидно, цей роман потрапляє і в робітничі маси і там, отже, виконує свою шкідницьку релю. Зовсім недавно ми були свідками поліщукіяди, недавно також чули міркування Ванченкової „Гнідої кобили“, чули Осьмаччин „клекіт“. Хіба ми певні, що завтра не вийде нова подібна книжка? (На жаль, редактори наших видавництв не уважно стежать за тим, що вони друкують). Отже, мусимо під-

креслити, що зводить класову боротьбу в літературі тільки до боротьби стилевих напрямків та стилевих шукань ніяк не доводиться.

Що у нас на цій ділянці роботи були помилки — це факт. Порядком самокритики мусимо їх визнати. Траплялися огріхи в критичній роботі т. Я. Савченка й досить помітні. Далі тов. Доленго припустився був помилки, коли розглядав уперше „Робітні сили“, і не дав належної оцінки цього роману.

Вже в другій своїй статті він виправився, але знов таки не цілком, — ще й тут залишив підстави для кривотлумачення, заявивши, що з Івченка — невитриманий буржуазний письменник.

Що це значить? Це значить за Доленгом, що стилем своїм Івченко не цілком буржуазний письменник, що він засвоїв методу пролетарської літератури. Але ж він цією методою орудує проти пролетарської літератури. Він засвоює від своїх ворогів діалектичну методу, отже, з нього, мовляв, невитриманий буржуазний письменник. Непоінформований читач може взяти твердження тов. Доленга за чисту монету і сказати: „з Івченка, якщо не цілком радянський, то й не цілком буржуазний письменник, так собі — середній, і тому можна його спокійно читати“.

Тимчасом треба було просто сказати, що Івченко — буржуазний письменник і тим небезпечніший для нас, що для протягання своїх буржуазних ідейок він використовує надбання радянської літератури.

Треба, товариші, більш чітко, по-марксистському визначати соціологічний еквівалент твору. Інакше ми можемо збитися на манівці.

Що наша боротьба на літературному фронті поглиблюється, що в процесі її виникають проблеми глибокого філософського характеру, цього ніхто не може заперечити. Але зводити класову боротьбу в літературі тільки до боротьби стилів — не можна. Часом ворог одверто ставить собі суто політичні завдання, полишаючи на боці будь-які проблеми стилю.

Щоправда, я вже сказав раніше й зараз повторюю, що стиль ми розуміємо, як конденсоване виявлення цілого світогляду письменника. З цього погляду твердження про те, що класова боротьба в літературі — є боротьба стилів, має рацію. Та не треба забувати, що не завжди нам дово-

140 диться мати діло з такими ворожими нам творами, де авторів світогляд одверто змагається з світоглядом читачевим. За доби диктатури пролетаріату буржуазному письменникові, зокрема, скажімо, куркульському письменникові, що живе в пролетарській державі, доводиться ховати свій світогляд якомога далі. Натомість ми маємо до діла з складною соціальною мімікрією, якою з характеристичним засобом ворожого нам світогляду. Нічого дивного не буде, коли такий куркульський письменник чи, просто кажучи — буржуазний письменник запорошить очі критикові й читачеві такими „стилевими елементами“, що на перший погляд мають щось спільне з пролетарською літературою.

Та чи це дає нам будь-які підстави сказати, що з такого письменника — невитриманий буржуа, чи невитриманий агент куркульства? Навпаки! Де витриманості його буржуазного світогляду (куркульського, ідеалістичного чи якого іншого) додається ще вміння приховувати цей світогляд і прищеплювати його складними „окольными“, — шляхами.

Зрозуміла річ, що за такої розбіжності поміж певним світоглядом і непевною для нього формою викладу — твір виходить антихудожній. (Приклад хоч би ті ж такі „Робітні сили“). Але це питання вже дещо іншого порядку.

Зараз нам треба погодитись на тому, що стиль нашої доби, стиль пролетарської літератури, стиль, як світогляд, ми не можемо вкласти в рямці будь-якого з тих „ізмів“, що нині користуються з усіх прав громадянства і фігурують в наших критичних та літературознавчих працях.

Коли ми вживали термін — пролетарський реалізм, то це скорше був „робочий термін“, в кожному разі — умовний. Без стерня й без напрямку пролетарська література не може залишитись ні на хвилину. Отже, їй потрібен, скажуть, стилевий „ярлик“? Ми скажемо — їй потрібен отой самий „робочий термін“, що за нього правив і правитиме, доки ми не виробимо нового терміну, що найбільш відповідатиме новому стилю, — пролетарський реалізм.

Чи значить це, що всі вуспівські твори позначені саме тим стилем, що ми його звемо пролетарський реалізм? І з другого боку, чи значить це, що всі твори, які не підходять під це визначення, ми мусимо відкинути за межу пролетарської літератури? Нарешті, чи маємо ми хоч один

твір будь-якого українського пролетарського письменника, який міг би стати нам за зразок пролетарського реалізму?

На всі три запитання доводиться відповісти одним — ні. І це цілком зрозуміло. Адже ми тільки шукаємо справжнього стилю пролетарської літератури. Ми ще боремось за нього. І боремось не тільки з супротивниками пролетарського реалізму з інших організацій, а ще й з власними тенденціями, що, часом, далеко відбігають проклямованого від нас стилю.

Це не повинно ні лякати, ні зупиняти нас. Реалістична стилева домінанта, що відповідає революційному матеріалістичному світоглядові пролетаріату, мусить перемогти, переможе і, безперечно, ляже в основу нового стилю, стилю пролетарської літератури.

Тов. Момот у статті „Стиль чи стилізація“ („Пролітфронт“, № 1) слушно зазначив, що „серед наших письменників дуже важко знайти ортодоксального романтика, як важко знайти справжнього реаліста“. Тов. Момот, як видно, сумлінно працював коло тих питань, що їх він зачіпає в статті. І дуже приємно відзначити, що в інших місцях статті автор підносить на справжню принципову височінь розроблених питань. Але тим більше прикро й неприємно стає за тов. Момота, коли традиції „Літературного Ярмарку“ — не хочемо гадати, що вони стануть і за традиції Пролітфронту — тягнуть його до безпринципних, дешевих нападів на той стиль, що його пропагує Всеукраїнська спілка пролетарських письменників.

Не любить тов. Момот пролетарського реалізму, навіть у лапки бере слово пролетарський. Та це, зрештою, його справа. Може він ще з дитинства романтик. Але навіть здалося тов. Момотові виявляти свій романтичний фанатизм і свою відданість Пролітфронтові такими... „громами“ на адресу пролетарського реалізму, як ось хоч би оцей:

„Характерною ознакою „пролетарського“ реалізму є культивування психологізму, пасивного самотпоглядання, примату рефлексії в настроях і вольовій активності героя — ось папаця цього художнього напрямку“...

Звідки це ви взяли, шановний товаришу Момоте? Чи не здається вам, що ця брехенька пошита білими нитками? 141

142 І взагалі, чи не гадаєте ви, що є далеко більше підстав прочитати це місце з вашої статті отак:

„Характерною ознакою так званого „активного“ романтизму є культивування психологізму, пасивного самоспоглядання, примат рефлексії в настроях і вольовій активності героя і т. ін.

Адже, правда — воно так краще звучить? Та й хіба не доводить літературний матеріял ваших „соратників“, що це визначення пасує більше до „активного“ романтизму, ніж до пролетарського реалізму? А загалом — поганий спосіб полеміки. Ярмарчанський. Не варто до нього вдаватися.

Ви б краще повчилися тієї впертості, настирливості і невтомності, з якою працює вуспівська теоретична думка коло питань стилю пролетарської літератури. Ніхто інший, як вуспівські теоретики, переробили вже силу важкої чорнової роботи коло цих питань. З наслідків цієї роботи уже може дещо користатися ціла радянська література.

Цілком зрозуміло, що була в нас і плутанина на цьому шляху. Є ще й зараз плутанина серед наших теоретиків. Є дискусійні твердження і в тов. Коваленка, і в тов. Доленга, і в тов. Ключі. (*Шеремет*: Крім Микитенка). Правильно. Адже в нашій організації є лише одна безгрішна людина — поет Шеремет. (*Сміх*). Решта всі можуть помилятися. І коли б Микитенко вдався в теоретичні дослідження стилю, то так само наробив би спочатку помилок. (т. *Коваленко*: Де ж ця плутанина?).

Тов. Коваленко запитує: де ця плутанина? Будь ласка. Як вам здаються отакі місця із праць тов. Ключі? В одному місці він пише: „Романтика, як патос соціалістичного будівництва, патос боротьби за новий побут і за нову людину, може і п о в и н н а увійти складовою частиною до реалістичного стилю. Романтизм, як світогляд, треба відкинути“. В іншому місці (передмова до книжки Д. Чепурного „Комсомольські будні“) читаємо вже таке: „Це революційний романтизм, що полягає в підкресленні живодаєних, актуальних сил дійсності, у патосі перемоги нового над старим, в життєвій бадьорості... такий романтизм можемо виправдати“.

А ось твердження тов. Коваленка: „Вважаємо, що *героїку* найкраще виявляє *пролетарський реалізм* показом живої дійсності, з її живою і революційною перспективою“.

Чи не ясно, що тут між двома нашими теоретиками, а в одного із них навіть із самим собою, немає цілковитої згоди? Якщо додати сюди ще праці т. Кулика, а з другого боку — т.т. Доленга, Савченка, то розбіжність думок буде ще більша.

Таку саму розбіжність бачимо ми і в стилевих шуканнях наших письменників.

Романтичні уступи, часом, спокійно посідають місце на реалістичних полотнищах і навпаки.

Ця еклектика хоч є і зрозуміла на даній стадії розвитку нашої літератури, але вона ще більше свідчить про те, що стиль пролетарської літератури не може вкластися в рамці жадного із згадуваних „ізмів“. Ми мусимо ще багато сил докласти, багато і вперто попрацювати коло цих питань, щоб струнками теоретичними працями підперти ту реалістичну домінанту, що є і мусить бути справді домінантою нашого стилю.

Ми мусимо заходитись коло вироблення нашої художньої методи, за якою ми повинні подавати основну постать пролетарської літератури — робітника. Навколо гасла „живої людини“ розгорнулася відома всім нам гостра дискусія, що не припиняється й досі, хоч раппівські теоретики в РСФРР, а також вуспівські теоретики на Україні давно вже й виправили це гасло.

Проте, пролітфронтівський теоретик, т. Момот, і досі повторює назадницькі обвинувачення „живої людини“ у всіх смертних гріхах, замість уважно простудіювати бодай матеріяли першого всесоюзного з'їзду пролетарських письменників, коли виховна робота не дозволяє йому стежити за поточними матеріялами дискусії.

Треба сидіти на якомусь далекому хуторі або на острові Бірючому, щоб писати такі річі, які пише т. Момот у згадуваній уже статті: „Реалізм (пролетарський, назвемо його коваленківський, чи „ВУСППівський“, як це робить Доленго) ще не випростався з пелюшок побутовізму, з отієї статичної самоаналізи і психологізму, що породив собою кілька реакційних теорій „живої, гармонійної людини“... (Підкр. мої І. М.).

Хто це породив „кілька реакційних теорій“? Пролетарський реалізм? Щоб не дати т. Момотові надалі займатися „очковтирательством“ про „живу, гармонійну“ людину, 143

144 „психоложество“ тощо, доведеться звернутися до матеріялів I - го всесоюзного з'їзду пролетарських письменників. В своїй доповіді про „столбовую дорогу пролетарской литературы“ тов. Фадеев казав:

„Здесь привязали нам, воспользовавшись неудачным выражением одного из наших товарищей в статье по совершенно другому и совершенно конкретному поводу, рассуждения о некоем „гармоническом человеке“. Очень много говорили о „психоложестве“. Появился на сцену даже „пассеизм“ и много всяких других „изменных“ зверей. И вот, когда пришлось разворошить всю эту шелуху, то оказалось, что наша постановка вопроса о показе живого человека в литературе была все - таки самой простой и самой понятной. Ибо наша постановка вопроса сводилась к тому, что мы находимся еще на такой низкой художественной ступени, что не научились показывать людей во плоти и крови, а показываем их схематически. А нужно показывать их так, чтобы читатель верил в то, что такие люди действительно существуют“.¹

Оце й є ті „кілька реакційних теорій“, що ними хоробрий пролітфронтівський критик хотів побити пролетарський реалізм (та вже, за одним рипом,— і ВУСПП), а зокрема — тов. Коваленка. Три надмірні для пролітфронтівського критика завдання, з яких йому й жадного не пощастило виконати. Справді бо, що є реакційного в тому, що сказав тов. Фадеев? Аж нічогосінько.

Воапівські теоретики виступили проти схематизму в пролетарській літературі — з гаслом „живої людини“. Що це за гасло? Це старе ілюзійністське гасло, безперечно, недостатнє для пролетарської літератури, але ніякою мірою для неї не шкідливе і, звичайно ж, не реакційне. Тільки Момот може вважати за зразок пролетарської літератури голу схему.

Ту схему, про яку писав тов. Лібедінський 1927 р. в журналі „На лит. посту“ (№ 1, стор. 26):

„У нас люди давались так: вот комиссар такой - то. Ему надлежит обладать такими - то определенными чертами. Мы и давали ему такие - то черты и пускали в действие. Дальше — буржуа: ему надлежит обладать вот такими - то чертами. Интеллигент — то же самое: определенный трафарет — и идет в действие. Подобно тому, как с совершенно беспощадной логикой развивается геометрическая теорема, точно так же развивались у нас сюжеты“.

¹. „Творческие пути пролетарской литературы“, II. 1929. ГИЗ РСФСР, стор. 56.

Отже, треба мати „такіє - то черты“ пролітфронтівського романтика, щоб, не моргнувши оком, пришивати „реакційні теорії“ пролетарському реалізму.

Адже з того, що гасло „живої людини“ для пролетарської літератури недостатнє, ще не значить, що воно реакційне. А що воно недостатнє,— про це ми давно сказали, зокрема, писав про це не раз тов. Коваленко. (З місяця: Хоч раніше він його підтримував.) Не тільки раніше, а й зараз ми не відкидаємо того твердження, що треба показувати живу людину, а не манекена. Але ми це гасло уточнили, поглибили й специфікували. Що пролетарський письменник мусить подавати не „взагалі“ „живу людину“, а к л я с о в у людину, це зрозуміло само собою: адже, людиною справді живою може бути тільки к л я с о в а л ю д и н а. В тій же таки доповіді тов. Фадєєв сказав, про це, здається, цілком виразно:

„Теоретики „Кузницы“ на своем совещании говорили так: мол, вапповцы — за показ живого человека в о о б щ е, а мы, мол, за к л а с с о в о г о человека. Но недалеко же ушли теоретики „Кузницы“, если, имея уже лет по сорок от роду каждый и лет по пятнадцати работая в литературе, восемьдесят лет спустя после открытия Маркса они продолжают твердить т о л ь к о эту истину. Да, товарищи, наша постановка вопроса отнюдь н е о т р и ц а е т той элементарной истины, что мы должны показывать к л а с с о в ы х людей, а не выдуманных людей.

Нигде у Маркса не говорится, что классовые люди — не живые люди, а манекены. Именно живые люди—классовые люди. Из этого вы, товарищи, видите, что наша постановка вопроса была все-таки самая простая, самая понятная и она глубже всяких других проникла в сознание пролетарских писателей“ („Творч. пути прол.лит.“ II, стор. 57).

Смішними після цього видаються нам усі „реакційні теорії“ т. Момота.

Але, товариші, показуючи героя свого роману чи повісти, живу, цебто клясову людину, пролетарський письменник мусить ставити собі кожного разу специфічне завдання. Показуючи, наприклад, робітника, витриманого, стійкого революціонера, письменник не може зводити своєму героєві баляс так званих „додатних“ та „від'ємних“ якостей (як окремих категорій), якщо він не хоче сповзти на позиції ідеалістичної метафізики та позаклясового об'єктивізму. Жива людина — це єдність незчислених протилежностей, а не альгебраїчна сума розірваних метафізичних категорій—

146 „доброго“ та „злого“. Отже, балансування цих категорій не має нічого спільного з матеріялістичною діалектикою і з художньою методою пролетарської літератури. Пролетарський письменник, насамперед, мусить чітко виявити всіма своїми художніми засобами класову цілеспрямованість героя, отієї, пак, живої людини, виявити те найтипівіше, що робить з неї витриманого, стійкого революціонера. Діалектичне розгортання образу такої живої людини забезпечить письменника від схематизму.

На мою думку, вада „Роману Міжгір'я“ саме в тому й полягає, що автор не цілком визначив для себе специфіку головного героя — Саїд - Алі Мухтарова. Через це він показав дещо таке в своєму героєві, що не типізує його, як будівника соціалізму, а якраз навпаки: затушковує ті риси, що могли б чітко вирізьблювати лице нової людини. Це, так би мовити, зовнішня сторона. А, крім того, хибний баланс „додатних“ та „від'ємних“ рис цієї „живої людини“ порушив внутрішню діалектичну єдність образу, заперечив його третю — синтетичну якість і, таким чином, пошкодив романові, загалом кажучи, дуже видатному в нашій літературі.

Порівняння не є доказ, кажуть французи. І, загалом, Келермана важко вважати за того письменника, що в нього мусять учитися пролетарські письменники. Його роман „Тунель“ позначено всіма протиріччями капіталістичного світу, що в ньому живе й творить цей письменник. Але порівняти героя „Роману Міжгір'я“ Саїд - Алі Мухтарова до героя „Тунелю“ Мак - Алана в даному разі можна і слід.

Товариші, коли писав свій роман Келерман, то він, очевидно, оті специфічні завдання для свого героя Мак-Алана поставив. Як виглядає його герой Мак - Алан? Він виглядає крицевою людиною, що підпорядковує всі свої почуття тому основному, що є в романі — збудуванню тунелю. Кілька разів йому зривається будівництво, але він знову й знову перемагає труднощі, що залежать від примх капіталістичного ладу, від того, чи дадуть мільйонери гроші на будівництво, чи не дадуть. Робітники забивають дружину Мак - Алана. Але й по цій особистій втраті Келерманів герой не стає безвільною людиною. Він таки доводить будівництво до краю. Поїзд таки вирушає в збудований від Мак - Алана тунель. Чи можна сказати, що Мак - Алан — схе-

матичний образ, що він на котурнах? Ні, Мак - Алан не на котурнах. Тимчасом отієї суми „додатнього“ та „від'ємного“ в цьому образі ми не знайдемо. Це — жива клясова людина, що діє в ім'я певної мети. І я думаю, що пролетарський письменник, коли він ставить собі завдання показати революціонера, активного будівника соціалізму, мусить, крім усього, „очищати“ образ свого героя від нетипового, зайвого, від всього того, що не поглиблює образ, а тільки плутає його і зводить на трафарет „живої людини“, напханої абстрактними категоріями.

„Роман Міжгір'я“ — перший великий твір т. Ле, перша фаза у розвитку його, як романіста. Я думаю, що його наступний роман буде побудований за більш чіткою метою пролетарської літератури. Треба відзначити, що в його новому, історичному, романі „Наливайко“, що з нього уривки друковано в двох перших книжках „Життя й революції“ за цей рік, т. Ле значно зріс, як стиліст. В „Наливайкові“ він дуже добре орудує словом. Я гадаю, що в „Інтегралі“, анонсованому від автора, він виправить, поглибить і зміцнить художню методи, вийде з першої фази показу „живої людини“ в дальшу стадію — специфікованого завдання. Ця метода мусить стати художньою метою пролетарської літератури.

Побіжно мушу зазначити, що новий роман Ю. Лібедінського „Рожденіє героя“, з приводу якого зараз точиться гостра дискусія, є найяскравіший зразок того „психоложества“, — що немає нічого спільного з метою пролетарської літератури. Цей роман безперечно велика помилка тов. Лібедінського.

Ось друга метода — „Постріл“ Безименського. Робітничий глядач добре сприймає цю п'єсу. Соціальний ефект від неї справді помітний. Підсилюється ударництво, збуджується ентузіазм. Робітництво реагує на скинення поганого партбюра. Самий акт переобрання партбюра зворушує робітничого глядача і збуджує його ентузіазм. Але діалектичного розвитку типу того ж таки робітника — нового секретаря партосередку, чи Пришлецова — ми не маємо, немає руху і розвитку протиріч. Пришлецов — схема мерзотника й таким мерзотником - схемою він залишається до кінця п'єси. Так само й інші персонажі п'єси. Вони теж схеми. Тому, хоч агітаційний ефект „Пострілу“ справді помітний, всеж художню методи Безименського ми не мо-

148 жемо вважати за основну методу пролетарської літератури. Наша метода — це метода діалектичного матеріалізму, що не припускає будь-якої ідеалістичної схеми. (Про інші хиби „Пострілу“, як от комсомольський „авангардизм“, я зараз говорити не маю своїм завданням).

Проміжну позицію між названими творами посідає новий роман Володимира Кузьмича „Крила“. Я не маю часу зараз його розглядати докладно, так, наприклад, як це зробив у своїй передмові до цього роману тов. Овчаров. Роман Кузьмича — справді дуже цікаве явище в пролетарській літературі.

І треба відзначити, що художня метода тов. Кузьмича попри всю необробленість його роману, є ближча до методи пролетарської літератури, ніж будьяке „психоложство“. Виробний характер роману ще більше специфікує методу т. Кузьмича.

Повертаючись до питання про стиль у цілому, ми мусимо сказати, що наша організація ВУСПП мусить боротись проти стилізації, за новий пролетарський стиль, не зв'язуючи себе на даному етапі розвитку ніякими „ізмами“, тим паче не фетишизуючи одного з них, але відстоюючи основну стилеву тенденцію епохи, саме реалістичну тенденцію, що походить із матеріалістичного світогляду пролетаріату. Вироблюючи свій стиль на ґрунті поглиблення матеріалістичного марксистсько-ленінського світогляду, ми мусимо терпляче ставитись до стилевих шукань цілої радянської літератури й не можемо припускати зневажливого, а тим паче ворожого ставлення до тих, хто не є на сьогодні стовідсотковий пролетарський реаліст.

Партія, що керує всім культурним процесом, не дає нам пашпорту на монополію одного якогось стилю. Чому? Тому, що він ще не вироблений і монополізувати його — значило б позбавити його і всю пролетарську літературу дальшого творчого розмаху. Але партія допомагає нам боротися за стиль пролетарської літератури. І ВУСПП боротиметься як на полі теоретичної думки, так і своєю художньою практикою.

Це — ті принципові точки, що їх я мав зазначити на цьому пленумі. На осінньому пленумі ці питання стоятимуть у нас далеко ширше.

Тепер кілька слів про театр.

НА ФРОНТІ ТЕАТРАЛЬНОМУ

Товариші, цілком зрозуміло, що театральний фронт притягає й мусить притягати нашу увагу. Я вже сказав, що майже всі державні театри України, завдяки активному втручання нашої організації в театральні справи, мусіли були зорієнтуватися в літературному процесі і так чи так визначити своє ставлення до нього.

Що ж це було, насамперед, за втручання ВУСПП у справи театру? Це було творче втручання, активна допомога театрам нашою вуспівською творчістю. Коротка історія цього питання така. На останньому театральному диспуті ми побачили, що театри наші в дуже скрутному стані, що вони не мають репертуару, не мають коло чого працювати, не мають на чому зростати художньо й політично. Тоді ми поклали підтягти цей фронт і зробили це організовано. І от ви вже чули з привітання т. Шраменка, директора Одеської держдрами, вчора, на урочистому відкритті пленуму, про наслідки нашого втручання. Тов. Шраменко зазначив, що цей сезон Одеська держдрама побудувала вже переважно на драматургічному матеріалі ВУСПП. Я з свого боку додам, що театральний сезон не тільки в Одеській держдрамі, а й по всіх державних театрах України пройшов, переважно, на вуспівському драматургічному матеріалі. Крім „Березоля“, звичайно. Цей театр, як вам відомо, має інші ідейно-мистецькі настановлення, відмінні від настановлень решти державних театрів. Отже, в цій „решті“ — театр ім. Івана Франка, Одеська держдрама, Харківський Червонозаводський, Дніпропетровський театр Шевченківців, Державний театр ім. М. Заньковецької, Донецька держдрама тощо, — в цих театрах ішли п'єси „Диктатура“, „Коммольці“ Л. Первомайського, „Кам'яний острів“ Корнійчука, „Постріл“, члена братньої нам організації (РАПП) тов. Безименського. Це ті основні п'єси, що вимагали від режисерів та від керівників театрів орієнтації на певні ідейно-мистецькі спрямування тієї організації, що з її лав ці п'єси вийшли. Вимагали визначення позицій театру реконструктивної доби.

150 Отже, цілком природно так сталося, що найбільші наші державні театри (звичайно, крім „Березоля“) на цьому творчому ґрунті зблизувалися з нашою організацією. Треба зазначити, що з другого боку поміж театром „Березіль“ та тією групою письменників, що своєю творчістю живила позагруповий альманах „Літературний Ярмарок“, а нині переважною своєю частиною належить до Пролітфронту, також існує, коли не бльок, то неписана принципова згода. Згадаймо хочби той же таки диспут, що на ньому з фанатичною обороною березільських позицій, виголошених від т. Курбаса, виступали т.т. Хвильовий, Куліш та Фельдман. Від того часу ми мали тільки ствердження цієї згоди, а не заперечення її. В кожному разі, ніколи робота „Березоля“ не зазнавала критики з боку цієї групи письменників.

Отож, і тут, на фронті театральному, ми маємо дві супротивні лінії, що відповідають різним тенденціям розвитку театральної культури. Наше завдання — розгорнути ці тенденції, усвідомити їх і зробити для себе відповідні висновки.

Я маю на похваті один дуже цікавий документ — стенограму прилюдних зборів Одеського театального партосередку з 12 травня 1930 року. На цих партзборах Одеська держдрама зробила звіт про свою п'ятирічну діяльність і, зокрема, про останній сезон, визначила і сформулювала свої ідейно-мистецькі настановлення, обговорила далішні шляхи й завдання театру реконструктивної доби, що ним хоче стати краща частина колективу Одеської держдрами. Цей виключного інтересу документ яскраво свідчить про те, що в державних театрах (мова тут не про „Березіль“, що є теж державний, звичайно) відбувається нині, під поглядом найсуворішої самокритики, рішучий перегляд попереднього шляху, перешиковування лав, ідейне переозброювання відповідно до завдань реконструктивної доби. Ось, наприклад, які завдання ставить собі (у своїй плятформі) Одеська держдрама. Цитую із стенограми партзборів:

... „перетворення держдрами в театр політично-функціональний, що в тематиці свого репертуару ставить і розв'язує найактуальніші проблеми класової боротьби та соціалістичного будівництва, базуючись на творчості пролетарської драматургії; в театр ідейних колізій, що відбиває в своїй творчості боротьбу комуністичної ідеології пролетаріату з буржуазною та дрібно-буржуазною ідеологією, з примиренським ставленням до неї та „аполі-

тичністю"; у театр організованого робітничого глядача — орієнтація на обслуговування та органічний зв'язок з основними кадрами робітництва, що не припускає ні відриву від них, ні назадництва; в театр боротьби з негативними елементами й показу позитивних елементів радянського життя; в театр показу на сцені будівника соціалізму; в театр виробничо-експериментальний, що в своїй роботі поєднує творення мистецької продукції для пролетарського глядача з експериментуванням у напрямку шукань театрального стилю реконструктивної доби і створення своєї формальної школи; в театр виховання марксистських мистецьких кадрів; в театр власного творення шляху, що встановлює взаємини з іншими радянськими театрами через соціалістичне змагання".

Товариші, таких великих зрушень, творчих та ідеологічних, наші державні театри (про „Березіль“ мова буде окремо) дійшли звичайно під впливом пролетарської суспільності. Не малу роль в цьому процесі відігравав і продовжує відігравати також ідейно-мистецький бльок цих театрів з ВУСПП. Я гадаю, що цього ніхто не зможе та й не буде заперечувати. Отже, тут є частка нашої перемоги.

Звичайно, ми не можемо задовольнятися цими досягненнями. Ми мусимо поглиблювати нашу роботу з театром, мусимо допомогти театрові ім. І. Франка, Одеській держдрамі, Червонозаводському, Шевченківському й іншим театрам — зміцнитися на цих ідейно-мистецьких позиціях, мусимо підтримувати їх і надалі своєю продукцією, стимулювати їхні творчі шукання, допомагати їм підноситися на вищий творчий щабель. Основна тенденція дальшого розвитку цих театрів, як нам здається, піде не розминається з тими принциповими твердженнями, що сформульовані в платформі Одеської держдрами. А коли це так, то між нашою організацією й названими театрами творчий контакт не тільки не ослабне, а ще зміцниться, бо ж виголошену від Одеської держдрами ідеологічну платформу ми вважаємо за правильну, цілком відповідну і співзвучну завданням нашої доби.

Нас не задовольняє лише те, що творчі питання в ній не розроблені повною мірою. Театр за тринадцять років пролетарської революції пройшов такий багатий на досвід шлях, має стільки досягнень, що нині ми можемо й повинні поставити перед нами вимогу „змички“ театру з філософією. Без цього нам важко уявити собі дальший розвиток театральної культури. Це значить, що товариші художні й політичні керівники театрів мусять якнайуважніше попрацювати

152 коло питання про філософські висновки, що їх повинен доходити театр у своїй роботі. Цілком зрозуміло, що ця „змичка“ театру з філософією може здійснитися лише на ґрунті матеріалістичної діалектики, інакше кажучи, це має бути „змичка“ театру з філософією марксизму - лєнінізму. На цьому шляху перед театром стоять іще незміряні труднощі. І подолати їх зможе театр тільки в постійному співробітництві з пролетарською літературною організацією, у нерозривному зв'язку з робітничим глядачем і при активній допомозі цілої пролетарської суспільности.

Це, товариші, одна тенденція розвитку нашої театральної культури. Тенденція, що її ми будемо не тільки підтримувати, а будемо воювати за неї, даватимемо з усією пролетарською рішучістю й непримиренністю відсіч усяким іншим тенденціям, що заходять у відверту чи приховану боротьбу з нею.

IX

ШЛЯХИ „БЕРЕЗОЛЯ“.

Тепер погляньмо на той шлях, що ним іде „Березіль“. Цей театр уже давно здійснив оту, пак, „змичку“ з філософією і нині йому, так би мовити, ні до чого декларації. Основна філософська лінія цього театру виявляється в кожній новій постанові з невблаганною закономірністю. Решта театрів може лише заздрити „Березолі“ або вчитися у нього. Тим корисніше для нас розглянути цю березільську філософію. Для цього нам якнайкраще придасться стаття мистецького керівника „Березоля“, народнього артиста Республіки т. Курбаса, уміщена в № 4—5 „Радянського театру“ за 1929 рік. В ній, як нам здається, викладено не лише всі вибухові запаси, що їх зберіг т. Курбас для „переможного“ виступу проти інших театрів, а й всі головніші принципові засади філософської п'латформи „Березоля“, його ідеологічне credo. Бо хоч стаття і дискусійна, і зветься вона „На дискусійний стіл“, так це ж для інших вона дискусійна, а не для т. Курбаса. Щодо себе, то тов. Курбас хоч і дуже... скромно, але все ж таки недвозначно заявляє в цій статті: „Все ж одно не сьогодні - завтра у театральній справі моя зверху буде, і, думаю, ви не настільки самозакохані, щоб цього не зрозуміти“.

Отже, треба вважати, що в статті „На дискусійний стіл“ для самого т. Курбаса немає нічого дискусійного. Тимчасом для нас вона дискусійна від перших рядків аж до останніх. Коли б ми послідовно, уступ за уступом, почали піддавати критиці всю статтю, то для цього нам треба було б окремих вечір. А що ми такої змоги не маємо зараз, то я зупинятимусь лише на деяких твердженнях.

Твердження № 1.

„Коли кожна річ і так само кожний твір мистецтва не може впливати (і не впливає) безпосередньо своїм матеріалом і формою (часом менше, а часом і дужче, ніж виявленою ідеєю) на нашу психіку і так чи інакше її не організує... коли це неправильно, то чого б ми з „Березолем“ „списи ламали“. (Всі підкреслення тут і далі — мої. І. М.)

Скільки антимарксистських різків стирчить із цього уступу? Два. Ріжок перший — механістичний: ототожнювання кожної речі (наприклад чобота, молотка, гачка вудити рибу, кошика для паперів) з кожним мистецьким твором (наприклад, з „Паном Ралком“, „Малахієм“, „Миною Мазайлом“ тощо). Не будемо повторювати про чоботи того самого, що я вже сказав про Йогансенову „американську машину“. Адже й так ясно, що ототожнювання названих речей з „кожним мистецьким твором“ (наприклад, з літературним, чи театральним) має стільки ж спільного з марксизмом, як і тов. Йогансенова „американська машина“. Ріжок другий — метафізичний: відрив форми від змісту і надання формі функцій окремо впливати на нашу психіку „і так чи інакше“ її організувати. Ми знаємо, що діалектична метода вимагає розглядати кожну річ, як конкретне ціле, що об'єднує в собі протилежні властивості. І лише метафізик-ідеаліст може говорити про абстрактну форму, що може впливати на нашу психіку „і так чи інакше“ її організувати.

Висновок 1. Мистецький керівник „Березоля“, безперечно, страждає на небезпечну метафізичну хворобу — формалізм. Звідси — формалістичні вади в роботі керованого від нього театру. Всі ми бачимо ці вади в кожній постанові театру. В цьому уступі маємо, так би мовити, теоретичне „обґрунтування“ їх. Це „обґрунтування“ т. Курбас називає „діалектикою“ і „марксизмом“. „Отже, — пише т. Курбас, — треба діалектично, по-марксівському 153

134 міркуюючи й аргументуючи, на сторінках цього журналу продиспутовувати всі ці основні питання“...

На жаль, ми не бачимо нічого схожого на марксизм у тому, що сказав т. Курбас у цитованому абзаці. Але послухаймо далі.

Твердження № 2.

„Коли не признавати об'єктивного факту, що мистецтво й театр на протязі життя людства зіграли ролю фактора, що відповідно до економіки, техніки виробничої та класових інтересів свого часу прищеплював звичку і бажання до одчekanено - завершенної дії, означеної почуттє - форми, закінченої мислі - форми... та чого б ми з „Березолем“, мовляв“... (і т. ін.).

В цьому уступі знов таки увесь „марксизм“ т. Курбаса полягає в словах „відповідно до економіки, техніки виробничої та класових інтересів“. Решта — ідеалістична метафізика. Через брак конкретної матеріалістичної діалектики т. Курбас доходить побудування цілої ідеалістичної системи. До того ж метафізичної, а не діалектичної. Цебто — своєю „теорією“ одчekanено - завершенної дії, означеної почуттє форми, закінченої мислі - форми“ т. Курбас „заперечує“ не лише матеріалістичну діалектику, а навіть ідеалістичну діалектику Гегеля і здійснює змичку з метафізикою. Справді бо, що таке закінчена мисль - форма? Що це за абстракція, до якої страшно приступити?

Нарешті, які це є людські почуття, що їх можна одчekanити в означену почуттє - форму, перевести в стан застиглої мислі - форми й залишити на спадщину людству? Матеріалістична діалектика Маркса і Леніна ніде щось не стверджувала цих нерухомих абстрактних категорій. Навпаки, Ленін учив нас, що істина завжди конкретна. Зрештою, ще ідеаліст Гегель говорив у своїй „Енциклопедії“: „Жива й гомінлива чинність природи — затихає в тиші думки, її свіжі створіння, що втілюються в тисячі принадних і чудесних форм, сохнуть і перетворюються на безформні загальності, неначе оповивані бозформним туманом півночі“. Отже, твердженням № 2 т. Курбас ще більше підсилює наш перший висновок.

Висновок № 2 ми можемо зробити такий. Ідучи за проводом філософії т. Курбаса, театр „Березіль“ неминує мусить заходити в ідеалістичний тупець. Він може

дійти такого „високого щабля“ свого філософського розвитку, що почне стверджувати існування д у х а. Відтак — вся його мистецька формалістична продукція неминуче повинна здійснити змичку з містикою. Може це вигадки? Може це просто „вуспівські штучки“ , як полюбують говорити березільці?

Ні. Підстави для такого застереження ми бачимовкожній новій роботі „Березоля“ та й в розглядуваній статті т. Курбаса. Цілком відповідно до двох наведених уже тверджень, у т. Курбаса витикається й третій ріжок — „площина духа“, що він її бере окремо від „багатьох площин“ інших. Будь ласка:

Твердження № 3.

„Коли мистецький твір і вистава, п'єса тощо не є прикладом найвищої активності митця, як людини, тим самим проявом найвищої активності митця, як представника й виразника своєї класи, тим самим через нього і самої класи у багатьох площинах і в площині духа“, то, мовляв... (і т. ін.).

Висновок № 3. Мистецький керівник „Березоля“ вважає, що класа може виявлятися (через активність свого митця) крім багатьох інших площин (напр., техніка, соцбудівництво, Дніпрельстан) ще „і в площині духа“. Ergo: інші „площини“ існують самі по собі, а „площина духа“ — сама по собі.

Оце й є „марксизм“ т. Курбаса. Дякуємо. Поставимо на ньому крапку і погляньмо ще, як дивиться т. Курбас на сьогочасного споживача мистецтва, зокрема, на споживача театрального мистецтва — на того самого пролетарського глядача, що на нього орієнтуються театр ім. Франка, Одеська держдрама, Червонозаводський та інші державні театри. Погляньмо також на те, що вважає т. Курбас за „корінь кризи“ мистецтва нашого часу.

„Був раз такий собі негр - людюїд — розповідає т. Курбас, — і він попав якось уперше поміж цивілізованих людей. Для експерименту йому заграли великою духовою оркестрою англійський національний гімн (до речі, не казка, а факт), негр реагував гістерікою: він розплакався. Коли узагальнити цього негра і перенести узагальнено на наші мистецькі справи, коли прирівняти безладне й безпорадне реагування дикуна, що звук максимум до ритму барабана і монотонної дудки, неартикульоване реагування на несподіванку, могутню складну симфонію, то може буде зручно зробити деякі висновки, нехай на перший погляд в манері буржуазних есеїстів. Наприклад: „воля до життя, чи воля до культури“...

136 В цьому уступі ми бачимо два нові вияви „марксистського“ світогляду т. Курбаса. Перший вияв — узагальнення дикого негра й перенесення цього узагальнення на наші мистецькі справи. Вияв, що й казати, „революційний“. Другий вияв — „у манері буржуазних есеїстів“. Отже, не менш від першого „марксистський“ і не менш „революційний“.

Поговоривши далі про те, що „наше покоління мистецьке“ так глибоко втягнуто у сферу нашого будівництва, „що на безпосереднє і пряме завдання митця активізувати і фіксувати культурний процес, за етапами розвитку його бази, не вистачає ні сили, ні зосередження“, т. Курбас, через кілька рядків, нагнічених скрухою з приводу відставання форми, котру у кращій частини „нашого покоління“ заливає зміст,— виголошує —

Твердження № 4.

„І тут виникає найбільша небезпека і прокляття всього мистецтва нашого часу і корінь його криз, бо в такому ж патосі захоплені безконечними потенціями цих років є також і глядач. І досить йому побачити на сцені у відповідний момент червоноармійця, червоний прапор, чи почути у фіналі „Інтернаціонал“ (це вкращому разі, в гіршому „Любов Ярова“), щоб оплесками розрядився мистецький акт“.

Насамперед, нам доведеться не погодитися з т. Курбасом, що як мистецький акт розряджується оплесками з появою емблеми пролетарської боротьби й перемоги, то це є прокляття всього мистецтва нашого часу і корінь його криз. Нам здається якраз навпаки: це значить, що пролетарське мистецтво виконує свою корисну соціальну роль — збуджує у робітничого глядача почуття класової солідарності, ще дужче підносить його творчий ентузіазм і дає йому міцну зарядку для нових боїв за соціалізм.

Багато гірше, коли робітник у театрі позіхає з нудоти, а ще гірше, коли він і зовсім спить. Це краще робити не на „Панові Ралкові“, а вдома, в ліжку і притому — безкоштовно.

Нарешті, зовсім погано, коли робітник замість розряджувати мистецький акт оплесками, починає серйозно лая-

тись з приводу абстрактних витівок театру, що в них він, гаразд не розуміючи в чому справа, клясовим чуттям уловлює щось чуже. Коли б йому довелось отак себе почувати у всіх наших театрах, то він з більшою підставою, ніж це робить т. Курбас, міг би сказати:

— Тут виникає найбільша небезпека і прокляття всього мистецтва нашого часу. Треба буде серйозно колупнути — у чому тут річ.

Але,— як казав т. Йогансен у „Вечірнім Радіо“,— зайнятий виробленням машин, робітник не завжди помічає оті „фіглі“.

Це поперше. А подруге, очевидно, не всякий глядач укинеться в надпорив, як побачить на сцені червоноармійця або почує „Інтернаціонал“. Інший якраз навпаки: тяжко засумує. А як хто, то й зовсім перестане ходити до театру. Бо ж клясова боротьба... а втім це ж т. Курбасові відомо.

Але нам залишається не погодитись іще й з тим, що робітник так таки й плескатиме „червоній халтурі“. Хай пробачить нам т. Курбас, але нам це видається за наклеп на пролетарського глядача. Він уже зріс культурно і зростає далі такими темпами, що іншому інтелігентові не легко його й наздогнати, а вже щоб „випередити“, то й зовсім важко.

Та суть наших розходжень з т. Курбасом у наведеному уступі все таки не в цьому. Зрештою, т. Курбас не заперечуватиме великого культурного зростання нашого пролетарського глядача. А суть у тому, що мистецтво, що збуджує клясову солідарність пролетаріату, підносить його творчий ентузіазм, бадьорить його, т. Курбас вважає за „циганський романс“, за „пусте задавацтво, свого роду — духовну п'янку. Хміліємо й похміляємось“.

До чого можна прирівняти подібне твердження? Які висновки з нього можна зробити? Не приберу порівняння. А висновок, якщо бути логічним до краю і вірити на слово т. Курбасу, треба зробити такий:

— Не накачайте пролетаріат патосом, бо той патос розвіється йому в першій хлібній черзі.

Або іншою мовою: дійсність не така то вже й бадьора, як ви задаєтесь. Вона швидко розвіє хміль. А тому — треба шукати „справжнього“ мистецтва „для перекування того, хто тільки вчора був рабом“.

Як на кого, а нам здається, що за тринадцять років пролетарської революції робітник став таким ковалем культурної революції, що перекує сьогодні кого завгодно.

Висновок № 4. Отже, і тут важко буде т. Курбасові „перекувати“ реалістичні уподобання пролетарського глядача, прищепити йому любов до абстракцій, до ідеалістичної „мислі-форми“, до „чистої істини“, словом до всього того, що становить „могутню складну симфонію“ березільського мистецтва. Скорше трапиться навпаки: „не сьогодні — завтра у театральній справі“ пролетаріатове „зверху буде“, а не чие інше. Він відкине так „істину без покрива“, як і „покрив“ (форму) без істини й рішуче зажадає діалектичної єдності, зажадає мистецтва, що орудує методом матеріалістичної діалектики, яка (діалектика) становить основу його революційного світогляду.

Казав колись Франц Мерінг: „Як може пролетаріат захоплюватись мистецтвом, яке з дуже антихудожньою тенденцією нічого не хоче знати про те, що становить його найсправжніше й самобутнє життя! І чому він повинен бути лагіднішим, ніж буржуазія, що в дні своєї сили не хотіла нічого знати про мистецтво, як тільки воно не родилося з її духу?“¹ Я навів ці правдиві слова Мерінга для того, щоб іще раз підкреслити, що т. Курбас може сподіватися на те, що в театральній справі його „зверху буде“ лише тоді, коли мистецтво „Березоля“ родитиметься з духу пролетаріяту, а не з чийогось іншого.

Менше за все ми хочемо дати комусь підстави закидати нам нівелювання великих заслуг „Березоля“ і його мистецького керівника т. Курбаса. Навпаки, ми якнайщиріше віддаємо повну данину його великому талантові. Але ми так само щиро хочемо не припустити, щоб цей талант, ця культурна сила остаточно зайшла в ідеалістичний тупець, відірвалася від пролетарської суспільності й загинула. Тому ми б'ємо на сполох.

Ми ще не знаємо, що зробить т. Курбас із „Диктатури“ (може, він справді виправить усі ті вади в п'єсі, що їх він зазначає в цитованій статті), але в попередній продукції „Березоля“ — „Малахій“, „Мина“, „Ралко“ й інші п'єси — ми бачили надлюдину, ніщечанство, ідеалізм, метафізику, часом чули містичні нотки.

¹ Мерінг. „Етюди“, ДВУ, 1930, стор. 4.

Ось така є друга тенденція розвитку нашої театральної культури, тенденція, яку треба поборювати, рішуче на-вертаючи „Березіль“ на той шлях, що ним має йти радянський революційний театр.]

Ми б'ємо на сполох тому, що кращий театр Республіки перестає бути нашим театром. Пролетаріят живе своїм великим історичним завданням — будівництвом соціалізму, прокладанням шляхів до майбутнього безкласового комуністичного суспільства. І все, що зв'язане з цим комплексом, і тільки це, його хвилює, радує, підносить, вражає. Театр „Березіль“ живе своїм окремим життям і його не обходять радощі, тривоги й труднощі життя пролетаріату. (В продукції. Бо виступи на заводах з доповідями — то інша річ). З глибоким сумом справжнього інтелігентського скепсису Курбас заявляє у тій самій статті: „Здавалось би, чого треба краще: мистецтво бадьорить, зогріває і т. ін. Коли б воно ще відгукувалося не те, що на всяку кампанію, а й на всяку цехову заінтересованість, то було б 100%. Але тут то й несподіваний ефект“... Мистецький твір, мовляв, „виростає, як форма, у „циганський романс“ і не більше... пуста задавацтво, свого роду духовна п'янка. Хмиліємо і похмиляємось“. Тікаючи від „духовної п'янки“ нашого життя, мистецький керівник „Березоля“ потрапляє в ідеалістичний закут мислі-форми. Ми ставимо перед нашими державними театрами вимогу поглиблення їхньої роботи, піднесення на вищий філософський щабель теоретичного мислення, але ми нагадуємо їм і разом т. Курбасові, що мислення є лише знаряддя пізнання дійсності. Обертати його на саму дійсність, значить йти не за Марксом, не за Леніном, не за філософією пролетаріату, а за Гегелем. Тільки ідеаліст Гегель обертав знаряддя пізнання дійсності (мислення) на саму дійсність.

„Здесь мы и видим основу гегелевского идеализма и мистицизма, как они выражены у него в логике,— пише Деборін у вступній статті до І тому Гегеля.— Такое понимание истины „без покрова“ допущение царства чистой мысли должно было пагубно отразиться на всей логике, в особенности же пагубно — на переходах категорий друг в друга.

Математика имеет своим предметом количественные отношения между явлениями. Она, несомненно, представляет собой самостоятельную научную дисциплину. Но мы впали бы в грубейший мистицизм, если бы допустили,

160 що числа, величини існують самі по собі, існують незалежно від речей, або що вони „без покрива“ в своїй „вечній сутності“, перебували где-то до створення світа, а внаслідок „втілювались“ в речі. Але саме з цього мистического абсурда виходить Гегель, коли він постулює існування царства чистої думки¹.

З чого виходить т. Курбас, постулюючи „закінчену думку - форму“ та славнозвісну „площину духа“, не важко зробити висновок. І через те, що для нас цей висновок — ясний, ми б'ємо на сполох.

Нарешті, останнє — на перший погляд, особисте. Але це тільки на перший погляд. Справді воно має громадський інтерес, воно, безперечно, пов'язане з усіма концепціями Курбаса, і тому я дозволю собі на нашому пленумі зачепити його. Справа ходить про далішні шляхи розвитку нашої драматургії, зокрема — про роботу члена ВУСПП Микитенка. Курбас дуже „дотепно“ підозрює, що „Диктатура“ була написана з спеціальною метою зробити шкоду нашим літературним супротивникам. „Може так воно було: мистецтво, як засіб міжгрупової політики?“ — запитує він у тій же такій статті. І от, щоб урятувати „великий драматургічний темперамент автора“ від цих хибних шляхів надалі, т. Курбас просто так і заявляє:

„Написав Микитенко п'єсу. Хоч він в драматургії тільки себе покищо пробує, — однак, вже з цієї спроби можна з певністю сказати, що при певних обставинах (напр., коли він по лінії свого ремесла письменницького знайде собі другу компанію, не розриваючи, коли хоче, по політичній лінії зв'язки з тими, що його на сьогодні у всіх відношеннях формують. (Сміх, шум у залі). — Микитенко може стати одним з найкращих драматургів нашої доби“.²

(Голоси: Спасибі йому!) Товариші, не хочу тут пояснювати т. Курбасові ту абеткову істину, що бути політично з одними, а літературно — з „другою компанією“ може тільки безнадійний обиватель, а не пролетарський письменник. (Сміх, оплески).

Не хочу пояснювати тому, що це ясно й так, і незручно навіть пояснювати це мистецькому керівникові радянського театру. Але, не маючи підстав сумніватися в щирості т. Кур-

¹ Гегель. Сочинения. Т. I. Москва, 1929. Вступна ст. А. Деборина „Гегель и диалектический материализм“, ст. XX.

² Радянський театр, № 4 — 5, Л. Курбас „На дискусійний стіл“ стор. 14.

баса, я дивуюся з одного. Тов. Курбас узяв „Диктатуру“ до репертуару свого театру. Цим самим він не словами, а ділом засвідчив, що ця п'єса (хоч вона й має багато хиб) гідна його уваги, висловлюючись відповідним високим стилем. Так невжеж неясно тов. Курбасові, що для написання цієї п'єси мене зформувала саме пролетарська суспільність та моя організація ВУСПП, що йде за проводом комуністичної партії, а не якась „друга компанія“?

Невже неясно, що, будучи в „другій компанії“, я б неодмінно й неминуче написав не „Диктатуру“, а „Народнього Малахія“, або „Мину Мазайла“, або „Заповіт пана Ралка“. Може б моя п'єса не була така геніяльна, як названі п'єси, але вона, безперечно, була б написана в тій самій „площині духа“, що й названі п'єси. Бо ж мусить бути ясно т. Курбасові, що „97“ Кулішеві з'явилися тоді, коли драматург був з нами в Одеському ГАРТ'і, а „Народній Малахій“ та „Мина“ — тоді, коли він пірвав з ГАРТ'ом і перейшов до „другої компанії“. Якщо й це неясно, тоді я дозволю собі відповісти Леніновими словами: „... „можна тільки дивуватися, до якої міри люди можуть не відрізнати того, що говорить на їхню користь, від того, що жорстоко їх побиває“.¹

Кінчаю про театр. Загальний висновок треба зробити такий. Спроба блокування державних театрів з нашою організацією дала позитивні наслідки. Вона стимулювала розвиток вуспівської драматургії. Треба відзначити тут, що й „Диктатура“ й „Коммольці“ свою появу мають завдячувати насамперед театрові ім. Франка та Одеській держдрамі. Треба відзначити також і те, що коли тільки писалися наші п'єси, уже тоді Одеська держдрама, театр ім. Франка, Червонозаводський та інші театри, вірячи в сили пролетарської літературної організації, оголосили, що вони візьмуть ці п'єси до свого репертуару. Ці театри, повіривши в сили пролетарської літературної організації, поставившись до них без інтелігентського скепсису, не помилилися. Не помилилася також і наша організація, встановивши творчий блок із цими театрами. Ідейно - мистецька лінія їхня значно вирівнялася. Треба, щоб наша перша спроба не застигла на мертвій точці. Треба продовжити наш наступ на театральному фронті. Треба своєю драматургічною продукцією за-

¹ Ленін. Т. І, стор. 70. Вид. III,

162 повинні той разючий прорив, що стався на цьому фронті. Треба рішуче виступити проти „заповітів“, проти ідеалістичної надлюдини, проти такого розв'язування національного питання, яке ми бачили в „Березолі“, — за образи живих будівників соціалізму, за театр революції, за діалектико-матеріялістичну лінію нашого театру!

І ми сподіваємось, що кращий театр Республіки — „Березіль“ змушений буде переглянути свою творчу методу, свою філософію, свої ідейні спрямовання і замість боротьби з нами стане на шлях співробітництва, яке ми, безперечно, привітаємо. Наше бо завдання — не перманентна боротьба з „Березолем“ і його мистецьким керівником, а винайдення найкращих шляхів допомоги цьому театрові. Шляхів не безпринципних, не примиренських, а гостро принципових, що тільки й можуть привести нас до бажаних наслідків.

X

Товариші, багато хиб і огріхів було в нашій роботі. Ми засудили неправильну Доленгову оцінку „Робітних сил“. Ми засудили політичні помилки „Літературної газети“. Про них писав у „Комуністі“ тов. Кулик. Ми реагували також на дрібніші хиби в роботі окремих членів нашої організації. Самокритика розгорнулася в нас досить широко, але ще недостатньо. Ми ще не встигаємо, часом, виправляти всі свої помилки. А виправляти їх нам треба негайно, бо кожна помилка в роботі пролетарської організації важить дуже багато й відбивається на цілому фронті радянської літератури. Ми, наприклад, так і не встигли дати правильної марксівської оцінки останній роботі т. Довженка „Земля“. А неправильна оцінка, що її дав цьому фільмові в „Житті й революції“ член ВУСПП Я. Савченко, так і не дістала від нас належної критики. Багато було в нас огріхів також і організаційного порядку. Секретаріат наш через низку причин, головне, через перевантаженість, працював останнім часом дуже погано. Зв'язок з нашими організаціями — київською, одеською, дніпропетровською, миколаївською — підупав. Ми не листуємося з ними, мляво керуємо їхньою роботою. Всі ці хиби треба усунути якнайшвидше.

Треба також, і це насамперед, підсилити нашу масову роботу. Не беруся докладніше до цього питання — будемо

слухати спеціальну доповідь тов. Ле про масову роботу, проте відзначу спад масової вуспівської роботи у самій столиці, де працює найбільша, харківська, організація ВУСПП. Останнім часом так сталося, що пролітфронтівці, які тільки вчора народилися,— керують літгуртками на заводах, а вуспівці — ні.

Тов. Кириленко у відповіді на привітання слушно відзначив що ми маємо величезний досвід масової роботи, що від масової роботи в широких масштабах по всіх індустріальних центрах України ми ніколи не відривалися. Нашу масову роботу свідчили також представники пролетарського студентства. Але в столиці, товариші, в нас вуспівська масова робота недосить розгорнута. Треба членам харківської організації взятися до постійного керівництва літературними гуртками на заводах, треба засукати рукава й цілою організацією заходитися коло виховання пролетарських літературних кадрів.

Клясова боротьба загострюється на всіх ділянках соціалістичного будівництва. Пролетарська література мусить бути готова щохвилини до бою з клясовим ворогом, що захоче виступити на нашому культурному терені. Ми мусимо дбати за чіткість нашого шляху. Мусимо ще міцніше зімкнути наші лави з братньою пролетарською літературою всіх народів СРСР — у всесоюзному штабі пролетарської літератури, ВОАПП. Єдиним клясовим фронтом, з повною вірою в свої сили й можливості, з цілковитою відданістю справі соціалістичної перебудови життя цілої країни, все глибше й глибше усвідомлюючи завдання, що їх ставить перед нами комуністична партія, вирушаймо далі — до цілковитої й остаточної гегемонії пролетарської літератури. *(Тривалі оплески).*

21 - V — 30 р.

Будинок літератури
ім. В. Блакитного